

UDK 329.15(497.1)"1941/1948"
323.15(497.1)"19"

DOI <https://doi.org/10.31212/manjine.2023.25.jan.205-296>

Zoran Janjetović*

(NE)DOSLEDNI (INTER)NACIONALIZAM:
KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE
I NACIONALNE MANJINE 1941–1948.*

Apstrakt: Rad analizira politiku Komunističke partije Jugoslavije prema nacionalnim manjinama od početka revolucije do raskida Jugoslavije sa Staljinom. U tom razdoblju KPJ je osvojila vlast, brojčano porasla i postavila osnove novog društveno-političkog sistema. Uporedo s pridobijanjem članstva u drugim nacijama, radilo se i na integraciji nacionalnih manjina, a rešavanje nacionalnog pitanja je od taktičkog sredstva postalo jedno od stubova državne politike. Rad je napisan na osnovu relevantnih izvora i literature.

Ključne reči: KPJ, nacionalne manjine, Jugoslavija, nacionalno pitanje

---

* Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, kokanzokan@yahoo.com

* Članak je nastao kao rezultat rada u Institutu za noviju istoriju Srbije, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS, na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2023. godini, br. 451-03-47/2023-01/200016 od 3. 2. 2023.

*KPJ i nacionalne manjine
pre i tokom Drugog svetskog rata*

Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ) je pod uticajem Kominterne, čija je verna članica bila, tokom međuratnog razdoblja nacionalno pitanje bilo pre svega političko sredstvo. Od sredine dvadesetih do druge polovine tridesetih godina, KPJ je sledila politiku razbijanja Jugoslavije radi rušenja kapitalizma i stvaranja radničko-seljačkih republika, eventualno udruženih u balkansku federaciju. Zbog opasnosti od fašizma, pred Drugi svetski rat ova politika je odbačena, a pravo na samoopredeljenje, koje je mutno nuđeno i najvećim nacionalnim manjinama, praktično je napušteno.¹ Uprkos neprincipijelnim i demagoškim parolama, partijsko vrludanje u nacionalnom pitanju nije uspelo da komunistima obezbedi masovnu podršku

---

1 Dušan Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*, (Beograd: ISI, NIP Export Press, 1972), 46–53; Десанка Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање 1919–1935*, (Београд: Рад, 1983); Савез комуниста Југославије, *Историја Савеза комуниста Југославије*, (Београд: Издавачки центар Комунист, Народна књига, 1985), 55–175; Gordana Vlačić, *Revolucija i nacije. Evolucija stavova vođstva KPJ i Kominterne 1919–1929. godine*, (Zagreb: Centar za kulturnu delatnost SSO Zagreb, 1978); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*. I, Kraljevina Jugoslavija 1914–1941, (Beograd: Nolit, 1988), 149–161, 187–190, 193–195, 202, 213–254; Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, (Београд: САНУ, 1985), 215–224; Branislav Gligorijević, *Kominternina jugoslovensko i srpsko pitanje*, (Beograd: ISI, 1992); Milutin Folić, *Komunistička partija Jugoslavije na Kosovu 1919–1941*, (Pristina: Јединство, 1987).

među pripadnicima manjina, iako su za to u nacionalnom i socijalnom nezadovoljstvu postojali povoljni preduslovi.² KPJ je veći deo međuratnog perioda bila mala ilegalna stranka, čija je ideologija bila strana većini građana Kraljevine, a neprincipijelnost političke taktike je onemogućavala privlačenje više članova – posebno iz redova manjina koje su bile zagledane u svoje matične zemlje.

Napad sila Osovine na Jugoslaviju i držanje većine pripadnika nacionalnih manjina u to vreme svima su jasno pokazali snagu nacionalizma. Pripadnici triju najbrojnijih nacionalnih manjina – Nemci, Mađari i Albanci – dočekali su okupatore ne samo s oduševljenjem, nego su na mnogo mesta bili spremni da im pruže aktivnu podršku u razoružavanju jugoslovenskih vojnika, zauzimanju važnih objekata, pronalaženju „sumnjivaca“ itd. Slično je važno i za većinu pripadnika nekih manjih nacionalnih manjina kao što su bili Bugari ili Rumuni.³ Ovakvo drža-

---

2 Zoran Janjetović, *Konfrontacija i integracija. Nacionalne manjine u Srbiji 1944–1964*, (Beograd: INIS, 2022), 77–82.

3 Državni arhiv Srbije (DAS), Bezbednosno informativna agencija (BIA), III/140 [Analize sela]; DAS, BIA, VIII/4, [Neprijateljska delatnost Mađara u predratnom i ratnom periodu]; DAS, BIA, III/74, Elaborat o bugarskoj nacionalnoj manjini, 1. IV 1956; DAS, BIA, III/81, SUP Pirot, Bugarska nacionalna manjina, [početak 1956?]; Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, (Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996), 35–36, 74–79, 116; Ekkehard Völkl, *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*, (München: Ungarisches Institut, 1991), 24–25, 31–32; Akiko Shimizu, *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, (Münster: LIT Verlag, 2003), 96–97, 100–107; Branislav Božović, Milorad Vavić, *Surova vremena na Kosovu i Metohiji. Kvislinzi i kolaboracija u Drugom svetskom ratu*, (Beo-

nje se nije moglo objasniti samo neravnopravnim položajem tokom međuratnog razdoblja i propagandom kojoj su pripadnici manjina stalno bili izloženi, već pre svega silom nacionalizma koju su ovde navedeni činioци samo pojačali.⁴ Podela jugoslovenske teritorije izvršena je tako što su nesrpske nacije favorizovane na račun Srba. U takvom poretku većina manjina dobila je položaj koji je bio povoljniji nego ranije, a često je bio i povlašćen. To nije važno samo za Čehe, Poljake i delimično Slovake i Rusine. Svi drugi su bili većim ili manjim povlasticama, a uskoro i sve

---

grad: ISI, 1991), 27–30, 32–36; Павле Целетовић Иванов, *Балистички покрет 1939–1952. Масовност, сарадња са италијанским и немачким окупаторима и злочини над Србима*, (Београд: Архив Србије, 2000), 49–50; Ђорђе Борозан, *Велика Албанија. Пријекло – идеје – пракса*, (Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995), 266–289; Ненад Антонијевић, *Косово и Метохија 1941–1945. година – ратни злочини*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2017), 119–124, 132–133; Живан Куманов, „Бачка у Народноослободилачкој борби“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 27/1960, 49; Жарко Атанацковић, *Срем у Народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији*, (Београд: Месна заједница, Месни одбор СУБНОР-а Шимановци, 1969), 79–80; Isto, *Zemun i okolina u ratu i revoluciji*, (Beograd: Nolit, 1962), 43, 48–50; Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, (Ljubljana: Sankarjeva založba, 1966), 264–266; Виолета Ачкоска, *Братството и единството 1944–1974. Помеђу хармонија и дисхармонија*, (Скопје: Институт за национална историја, 2002), 10–12; Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie. Minorité national. Territoir et développement*, (Paris: Maison des sciences de l'homme, 1992), 213.

- 4 По lapidарној дефиницији Ернста Гелнера, национализам је политички принцип који тражи да се политичка и национална јединица поклапају (Ернст Гелнер, *Нациите и национализмот*, (Скопје: Култура, 2001), 5).

dubljom kolaboracijom koja ih je kompromitovala čak i ako se nisu direktno okaljali ratnim zločinima nad susedima, čvrsto povezani sa okupatorima.⁵ Ovo će KPJ staviti

---

- 5 O položaju nacionalnih manjina na teritoriji Srbije s obimnom literaturom v. Janjetović, *Konfrontacija i integracija*, 91–138, 144–152; o položaju manjina na prostoru NDH v.: Mario Jareb, “The German Ethnic Group in the Independent State of Croatia [Deutsche Volksgruppe in Kroatien] from 1941 to 1945“, *Review of Croatian History* 3/2007, 201–217; Kasaš, *Mađari*, 124–129; Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“*. *Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 287–314, 337–352; Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, „Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH“, *Zbornik [Historijskog instituta Slavonije]* 1/1963, 26–40; Zdravko Krnić, „Položaj Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj državi Hrvatskoj“, *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* 1/1984, 233–249; Zdravko Krnić, “The German Volksgruppe in the Independent State of Croatia as an Instrument of German Occupation Policy in Yugoslavia“, *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, (Belgrade: ISI, 1977), 604–621; Antun Miletić, “The Volksdeutsche of Bosnia, Slavonia and Srem Regions in the Struggle against the People's Liberation Movement (1941–1944)“, *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, (Belgrade: ISI, 1977), 559–603; Sajti, *Hungarians*, 277–286; Wilhelm Sattler, *Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien*, (Graz: Steierische Verlagsanstalt, 1943); Holm Sundhausen, “Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941–1945“, *Südost-Forschungen* 30/1971, 176–196; o položaju i migracijama Nemaca u Sloveniji v.: Tone Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*, (Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979), 85–151, 476–630; Hans Hermann Frensing, *Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südost-deutschen Volksgruppe*, (München: Oldenbourg, 1970); Stefan Karner, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte ihrer Entwicklung 1939–1997*, (Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Verlag

pred dva teška zadatka: s jedne strane trebalo je pripadnike manjina pridobiti za zajedničku oslobodilačku borbu, a s druge ostati veran očuvanju Jugoslavije i nacionalnoj politici koja je obećavala ravnopravnost svima u uslovima u kojima je većina partizanskih boraca dolazila iz redova ugroženih Srba, a malo koji iz redova nacionalnih manjina.⁶ Vođe KPJ nisu uspele da potpuno reše kvadraturu tog kruga – ne samo zato što je kvadraturu kruga nemoguće rešiti nego zbog sopstvene nedoslednosti i zbog slabosti „na terenu“ koje su nekada minirale politiku koju je komunističko rukovodstvo pokušavalo da vodi.

Komunistička partija Jugoslavije, kao verni ogranak Kominterne, krenula je u ustanak tek pošto je Kominternina posle nemačkog napada na Sovjetski Savez izdala nalog.⁷ Cilj je pre svega bio pomoći SSSR-u, koji se borio za opstanak. Borci u zemlji su se naravno nadali oslobođenju, a komunističke vođe i revoluciji, tj. nasilnom preuzimanju vlasti⁸ (iako je Moskva i dve godine kasnije bila

---

Hermagoras, 1998), 69–112; o Jevrejima u celoj zemlji v.: Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOP-a*, (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980).

6 Uz to, ni neki južnoslovenski narodi nisu masovno bili zastupljeni u Narodnooslobodilačkom pokretu, npr. bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci), Hrvati izvan Dalmacije.

7 Jovan Marjanović, *Ustanak i Narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, (Beograd: Institut društvenih nauka, 1963), 81–82; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 180–181.

8 Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941–1942*, (Београд, ИСИ, 2013), 100–101; Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, (Beograd: Službeni list, 2007), 130–131; Jože Pirjavec, *Tito i drugovi*, (Zagreb: Mozaik knjiga, 2012), 104; Aleksej J. Timo-

protiv toga). Jasno je da su se tako ambiciozni planovi mogli ostvariti samo uz angažovanje širokih masa svih naroda. Pritom se otvarao veliki problem u vezi s time kako podstaći na oslobodilačku borbu pripadnike naroda koji su smatrali da im je Aprilski rat 1941. doneo oslobođenje. A u tu grupu spadala je većina pripadnika svih naroda osim Srba, Slovenaca, Čeha, te delom Slovaka, Rusina i politički tradicionalno pasivnih Turaka. Okosnicu partizanske armije, koja se stvarala od leta 1941. godine, činili su Srbi – pre svega zbog egzistencijalne ugroženosti.⁹ Zbog sličnih motiva u Narodnooslobodilačku borbu stupali su i Slovenci ugroženi nemačkim i italijanskim imperijalizmom,¹⁰ kao i malobrojni Jevreji.¹¹ Zbog povlašćenosti pripadnika većine manjinskih zajednica Narodnooslobodilački pokret bio je posebno slab u krajevima koje su pretežno naseljavali pripadnici nacionalnih manjina. U

---

fejev, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945*, (Beograd: INIS, 2011), 219; Коста Николић, „Ратни циљеви Комунистичке партије Југославије у Другом светском рату“, *Срби у рат у Југославији 1941. године. Зборник радова*, (Београд: ИНИС, 2014), 478, 480, 484, 490; Petranović, *Srbija*, 240, 304; Petranović, *Istorija*, I, 284. Još početkom maja Centralni komitet KPJ razmatrao je rasplet „imperijalističkog rata“ s namerom da ga iskoristi za sprovođenje socijalističke revolucije (Савез комуниста Југославије, *Историја СКЈ*, 182–183).

9 Petranović, *Srbija*, 111–132.

10 *The Land Between. A History of Slovenia*, ed. Oto Luthar, (Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2013), 416–433; Ferenc, *Nacistička politika*, 114–362, 631–699.

11 Jaša Romano, *Jevreji*, 215, 279. 281, 303–305. Naravno, jevrejski članovi KPJ i SKOJ su od početka učestvovali u ustanku sa drugim komunistima (*Isto*, 22–23).

cilju pokretanja pripadnika svih naroda u borbu, komunisti su redovno izdavali proglase – od kojih su neki bili i višejezični, a i kad nisu, pojedini narodi i nacionalne manjine su u njima poimence spomenuti, odnosno pripadnicima svakog naroda obraćalo se s donekle posebnom porukom. Ovo je bilo kako u skladu sa internacionalističkom tradicijom, tako i u skladu s praktičnom potrebom. Da su, međutim, praktični razlozi počeli da odnose prevagu, videlo se po čestom izostavljanju Nemaca ili bar po obraćanju samo „poštenim Nemcima“ (što je impliciralo da većina njih to nije bila).¹² Vladimir Unkovski-Korica je primetio da je od kraja 1943. godine došlo do promene u obraćanju, tj. da su leci u Vojvodini do tada bili više internacionalistički obojeni, dok su se od tog vremena obraćali prvenstveno južnoslovenskom stanovništvu, pa Slovancima i Rumunima, a tek onda „poštenim“ Nemcima i Mađari-

---

12 Petranović, *Srbija*, 155, 353; Атанацковић, *Срем у НОР*, 190, 197, 285; Atanacković, *Vojvodina u borbi 1941–1945* (Novi Sad: Forum, 1959), 26, 77; *Vojvodina u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941–1945* (dalje: *Vojvodina u NOR*), ur. Čedomir Popov, (Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1984) 78, 82, 99–100, 108, 110, 125, 223, 259, 262, 293, 329–330; Nikola Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji, 1945–1948*, (Novi Sad: Matica srpska, 1984), 76; Kasaš, *Mađari*, 135; Чедомир Попов, Јелена Попов, *Аутономија Војводине – српско питање*, (Сремски Карловци: Крвови, 2000 (2. изд.)), 62. U Bosni pokušaja da se lecima pridobiju ionako malobrojni pripadnici manjina gotovo da nije ni bilo. Za to su bili odgovorni slaba partijska organizacija, nacionalizam dela boraca i svakako nedostatak autora i prevodilaca (Up. Mihael Sobolevski, „Poljska nacionalna manjina u Jugoslaviji tijekom Drugog svjetskog rata“, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 3, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, (Zagreb: Friedrich-Naumann Stiftung, 2001), 383–384).

ma.¹³ Može se pretpostaviti da je to bilo u vezi s odlukama drugog zasedanja AVNOJ-a, koje su definisale buduću Jugoslaviju kao slovensku zemlju u kojoj bi nacionalnim manjinama samo bila zagantovana prava.¹⁴ I dok su proglasi u Vojvodini štampani na dva, tri ili više jezika, štampa Narodnooslobodilačkog pokreta bila je skoro isključivo na srpskom jeziku. Osim tehničkih razloga,¹⁵ uticalo je i malo učešće pripadnika nacionalnih manjina u Narodnooslobodilačkoj borbi: nije bilo autora koji bi pisali na manjinskim jezicima ili bar prevodili na te jezike, a verovatno ni mnogo čitalaca, jer je pripadnika nacionalnih manjina u partizanskom pokretu bilo malo, a do ostalih manjinaca bilo je teško dopreti,¹⁶ fizički, a posebno duhovno, imajući u vidu njihovu socijalnu strukturu, sitnosopstveničku svest, religioznost, nepismenost (Albanaca i Turaka), propagandu okupatora, nacionalizam, a pre svega povezanost s okupatorima velikog dela manjinaca. Ta

---

13 Vladimir Unkovski-Korica, "WWII and the National Question: the Origins of the Autonomous Status of Vojvodina in Yugoslavia", *Europe-Asia Studies* 10/2016, 1723.

14 Odluka drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, I tom, 1914–1943*, prir. Branko Petranović i Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 800–801.

15 Tokom posleratnih godina će biti problema s obezbeđivanjem novinarskog i uredničkog kadra za manjinske listove, ne samo kod malobrojnijih manjina. Kod njih je to ostao višedecenijski problem. Tehničke teškoće su trajale još duže (Janjetović, *Konfrontacija i integracija*, 620–623, 626).

16 Izuzeci su bili list *Hirek* i podlistak *Istine*, na slovačkom 1944. godine. *Vojvodina u NOR*, 99, 108, 299; Атанацковић, *Срем у НОР*, 195.

povezanost je prvobitno bila zasnovana na nezadovoljstvu svojim položajem u Kraljevini Jugoslaviji i/ili etničkoj srodnosti s okupatorima da bi se kasnije produbila koristima od novostečenog položaja, a delimično i (sa)učestvovanjem u pljački, progonima suseda i ratnim zločinima. Zbog svih ovih razloga bilo je teško pridobiti pripadnike nacionalnih manjina za učešće u NOB-u, a posebno onih najvećih. Treba, međutim, reći i to da nije bilo lako privoleti ni veliki deo južnoslovenskog stanovništva uključujući i Srbe, među kojima su simpatije za monarhističke četnike bile jake do samog kraja rata.¹⁷

Ako se pogledaju rezultati komunističkog privlačenja pripadnika manjina u partizanske jedinice, padaju u oči sledeće činjenice: najviše uspeha je bilo u uključivanju pripadnika manjih, slovenskih nacionalnih manjina koje su se našle u više ili manje povlašćenom položaju, a i tu masovnije tek od 1943. godine. Do ovoga je posebno dolazilo tamo gde su takve manjine živele u gustom južnoslovenskom okruženju, tj. izmešane uglavnom s Južnim Slovenima. To je bio slučaj s Česima u Slavoniji,¹⁸ Poljacima u Bosni,¹⁹ Rusinima²⁰ i Slovacima²¹ u Sremu. Među pri-

---

17 Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941–1944. Svakodnevni život pod okupacijom*, (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002), 237, 240–241.

18 Josip Hanzl i drugi, *Borbeni put prve čehoslovačke brigade „Jan Žižka z Trocnova“*, (Daruvar: Čehoslovački savez u SR Hrvatskoj, 1968).

19 Sobolevski, „Poljska nacionalna manjina“, 381–385.

20 Vladimir Biljnja, *Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije Rusina u Vojvodini (1918–1941)*, (Novi Sad: Dnevnik, 1987), 159–160, 166. Ovaj autor navodi da se u Sremu oko 500 Rusina borilo u partizanskim redovima, dok je oko 100 bilo među ilegalcima. *Isto*, 183.

padnicima bugarske nacionalne manjine, koja se od 1941. godine smatrala oslobođenom, uspeh je (vrlo uslovno rečeno!) postignut tek u leto 1944. godine, kada je ishod rata bio jasan i kada se oportunistički trebalo prebaciti na pobedničku stranu ne bi li se sačuvale prednosti stečene u ratu.²² Nemačka četa „Ernst Telman“ osnovana je ne slu-

---

U jednom posleratnom elaboratu govori se o 1421 sremskom Rusinu u Narodnooslobodilačkom pokretu 1941. godine. Od toga je 165 poginulo, a 317 je internirano. Po tom dokumentu na prinudni rad u Nemačku i Mađarsku odvedeno je 1534 Rusina, odakle se 42 više nije vratilo (DAS, BIA, III/109, Rusini u FNRJ, [1949.]). S obzirom na to da se govori i o deportaciji u Mađarsku, treba pretpostaviti da se ovi brojevi odnose kako na Srem, tako i na Bačku.

- 21 Uticaj KPJ na Slovake u Sremu je na početku rata bio slab. Broj pripadnika te manjine u partizanskim redovima porastao je tek od 1943. godine. U Sremu je u NOB-u učestvovalo oko 1400 Slovaka. Od njih je u novembru 1943. godine osnovana posebna četa u drugom bataljonu Prve vojvođanske brigade, dok je godinu dana kasnije osnovana 14. vojvođanska brigada, u kojoj je bilo 2500 Slovaka, od čega je bilo 200 starih boraca (DAS, BIA, I/258, Slovačka nacionalna manjina, 26. III 1956; AJ, 507, XVIII, k.5/1-43, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka u FNRJ, [1953?]; Атанацковић, *Срем у НОР*, 166, 542; *Vojvodina u NOR*, 303, 339; Dušan Plenča, „Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti u NOR-u“, *Vojnoistorijski glasnik* 6/1960, 44).
- 22 Do izbijanja rata članovi KPJ iz redova bugarske narodnosti mogli su se izbrojati na prste jedne ruke. Prvi, mali Bosiljgradski partizanski odred osnovan je tek sredinom 1944. od dezertera i ratnih zarobljenika, ali on nije uspeo da se omasovi (DAS, BIA, III/81, [Bez naslova], 15. III 1956). Caribrodski partizanski odred osnovan je tek u septembru 1944. godine i delovao je uglavnom politički (DAS, BIA, III/81, Bugarska nacionalna manjina, Beograd, 8. III 1952). Grupica komunista iz Bugarske je u aprilu 1943. godine na području Crne Trave osnovala Trnski odred. On je učestvovao u borbi protiv bugarskih trupa, ali ne na teritoriji naseljenoj Bugari-

čajno u Slavoniji, samo delom od lokalnih folksdojčera. Bila je mala i delovala je uglavnom propagandno.²³ Slavonski Nemci su, kao i sremski, živeli rasuto među ino-rodnom stanovništvom, pa su bili bolje uključeni u opšte društvene tokove, a kod mnogih je otpočeo i proces asimilacije. Sve ovo je donekle olakšalo prilaženje NOP-u, pa nije slučajno da je u glavnoj oblasti naseljenoj Podunavskim Švabama najviše partizana i pristalica Narodnooslobodilačkog pokreta bilo u Sremu.²⁴ Od folksdojčera u partizanskom pokretu učestvovala je i nekolicina starih komunista u Banatu i Bačkoj, ali su oni ubrzo likvidirani. Slično je bilo s Mađarima u Bačkoj, s tim što se deo mađarskih komunista posle okupacije pasivizirao (jer ju je doživeo kao oslobođenje), a deo se pridružio Komunističkoj partiji Mađarske.²⁵

---

ma (Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*, (Beograd: INIS, 2007), 17).

23 Nail Redžić, *Telmanovci. Zapisi o njemačkoj partizanskoj četi „Ernst Telman“*, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1984); Slavica Hrečkovski, „Četa „Ernst Thälmann“ u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji“, *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* 1/1984, 331–350.

24 Атанацковић, *Срем у НОР*, 168. Atanacković navodi tridesetak nemačkih porodica koje su podržavale NOP samo u Zemunu. Multietnička struktura grada, njegov delimično industrijski značaj i blizina Beograda svakako su doprineli većem broju komunista i njihovih simpatizera u tom gradu.

25 AJ, fond 507, Savez komunista Jugoslavije, XVIII – k. 5/1-43, Elaborat o mađarskoj nacionalnoj manjini u FNRJ, [s.a.]; *Vojvodina u NOR*, 73–74; Petranović, *Srbija*, 155, 255; Enkö A. Sajti, *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*, (Boulder, Col.: Atlantic Research and Publications, Inc., 2003), 319–320; Kasaš, *Mađari*, 68–72; Krisztián Ungváry, “Die Rückgliederung der Batschka und des Baranya-

Ništa uspešnji u pridobijanju manjinaca za svoju borbu komunisti nisu bili ni među Albancima. Naprotiv, može se reći da su na prostorima koje su oni naseljavali teškoće bile najveće,²⁶ na Kosovu i Metohiji još veće nego u zapadnoj Makedoniji. Okupaciju su doživeli kao oslobođenje ne samo na delu Kosova i Metohije koji su pripojeni „Velikoj Albaniji“, nego i na delu koji je ostao deo okupirane Srbije. Štaviše, čak ih ni pritisak koji su na njih vršili bugarski okupatori na delu Kosova koje je okupirala Bugarska nije podstakao na otpor, već se čak i tu deo Albanaca (za novac) pridružio kontračetama koje su se borile protiv partizana.²⁷ Međutim, to ne znači da su na samom Kosovu i Metohiji imali suviše posla.

Razlog slabom oslobodilačkom pokretu bili su masovna kolaboracija većinskog življa pokrajine i slabost KPJ na terenu. Tako je do kraja 1941. godine broj komunističara na Kosovu i Metohiji iznosio oko 150, a od čega je bilo tridesetak Albanaca. Među njima je oko polovina došla iz Albani-

---

Dreiecks unter Ungarischer Herrschaft 1941–1944“, *Massengewalt in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Motive, Abläufe und Auswirkungen*, ed. Meinolf Arens, Martina Bitunjac, (Berlin: Duckner und Humbolt, 2021), 201 (187–206); Jovan Veselinov Žarko, *Svi smo mi jedna partija*, (Novi Sad: SUBNOR SAPV, 1971), 18.

26 Formalno gledano, kod Bugara je situacija bila još gora, ali njihova manjina bila je brojčano mala (oko 60.000) i živela je u dve zabačene pogranične oblasti bez strateškog značaja. Pored toga, ne treba zanemariti ni to da su Bugari kao Sloveni gledani drugačije, a ne treba zanemariti ni ulogu i uticaj Georgija Dimitrova u Moskvi.

27 Božović, Vavić, *Surova vremena*, 81–82; Антонијевић, *Косово и Мемоксуја*, 212; Vlado Strugar, „Sistem bugarske okupacije u jugoslovenskim oblastima (1941–1944)“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova, I*, (Beograd: Narodna knjiga, 1980), 281, 284.

je, gde je bila u emigraciji.²⁸ Ovo znači da se organizacija KPJ ni osam meseci posle Aprilskog rata nije brojčano oporavila od gubitaka uzrokovanih odlaskom većeg broja kolonističkih kadrova i razbijanjem nekoliko gradskih organizacija. Do povećanja albanskog udela u članstvu došlo je prilikom iz Albanije, a ne uključivanjem lokalnih Albanaca.²⁹ Albanski i srpski autori se spore po pitanju kvaliteta pridodanih kadrova, odnosno u vezi s time da li su oni predstavljali stvarno pojačanje za Partiju, budući da se radilo o emigrantima koji su tokom međuratnog razdoblja ilegalno prešli u Albaniju radi školovanja. Tamo su usvojili komunizam, a da se nisu oslobodili nacionalizma koji je verovatno bio glavni razlog njihove emigracije.³⁰ U najbrojnijoj, đakovač-

---

28 Ali Hadri, *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941–1945* (Beograd: Zavod za istoriju Kosova, 1973), (dalje: *NOP*), 148; Spasoje Đaković, “The Communist Party of Yugoslavia in the National Liberation Struggle and Revolution in Kosovo and Metohija“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 125–126. Hadri samo dve strane dalje navodi oko 200 komunista krajem 1941. godine (Hadri, *NOP*, 150), što ukazuje na to da statistike treba uzeti s rezervom. Sigurno je da je i godinu dana kasnije broj Albanaca u partiji ostao mali (Hadri, *NOP*, 157–158).

29 V. fusnotu 73.

30 Bernd Fišer smatra da se komunizam koji se razvio u Albaniji posle italijanske okupacije često nije mogao razlikovati od ekstremnog nacionalizma (Bernd J. Fischer, *Albania at War 1939–1945*, (West Lafayette: Purdue University Press, 1999), 121, 151). Prednost školovanja u Albaniji bile su stipendije i internatski smeštaj, što bi običan Albanac u Jugoslaviji teško ostvario. Iz činjenice da su ljudi iz ove grupe prvo odabrali emigraciju, a povratak u zavičaj tek pošto je pripojen Velikoj Albaniji, upućuje na to da su im nacionalna ubeđenja bila jača od komunističkih budući da su protiv okupatora i fašizma mogli da se bore i u Albaniji još od marta 1939. godine.

koj grupi emigranata, koji su u Albaniji pripadali skadar-skoj komunističkoj grupi, bile su buduće vođe albanske nacionalne manjine u socijalističkoj Jugoslaviji – Fadilj Ho-dža, Veli Deva, Džavid Nimani, Imer Pulja, Ismet Šaćiri, Dževdet Hamza i drugi. Prema službenoj posleratnoj alban-skoj verziji, njih je poslala Komunistička partija Albanije kako bi se ojačao komunistički uticaj na kosovskometohij-ske Albance i kako bi se oni podstakli na ustanak.³¹ Njihov učinak na tom poslu nije bio velik, ali je utoliko veća bila njihova uloga nakon rata.³²

Tako je Prvi kosovskometohijski partizanski odred, Kopaonički, već u novembru 1941. godine morao da na-pusti teritoriju pokrajine, pa do septembra naredne godi-ne na njoj nije bilo antiokupatorskih akcija. Drugi kosov-

---

31 Hadri, *NOP*, 270. Komunisti koji su došli iz Albanije bili su poslani uglavnom kao učitelji za novootvorene albanske škole (Игор Вукадиновић, „Просветна политика Краљевине Албаније на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Токови историје* 1/2021, 113–115; Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, (Београд: Балканолошки институт, 2022), 72–74; Miloš Mišović, “Continuity in the Albanization of Kosovo“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 241, 245). Albanski učitelji koji su u to vreme poslani u zapadnu Makedoniju bili su velikoalbanski orijentisani (AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, Neka aktuelna pitanja neprijateljskog delovanja među učiteljima šiptarske manjine, Skoplje, 30. IX 1955), pa najverovatnije i oni poslani na Kosovo i Metohiju nisu bili ništa bolji, posebno, jer su svi učitelji morali biti članovi Fašističke partije Albanije (Ур. Вукадиновић, „Просветна политика“, 122).

32 Много касније они ће бити оптужени за идеолошку незрелост, секташење и потискивање домаћих албанских комуниста у Ђаковици (Božović, *Vavić, Surova vremena*, 173–175).

skometohijski odred bio je u stvari prvi koji je po sastavu bio pretežno albanski. Nosio je ime Zajnel Ajdini, a osnovan je tek u oktobru 1942. godine. Kao većina partizanskih odreda, i on je na početku bio mala družina od trinaest ljudi. To su mahom bili Šiptari, iako je bilo i Srba koji su govorili albanski i nosili šiptarsko keče – da bi se lakše kretali u albanskoj sredini i da bi stvarali utisak da u odredu ima više Šiptara. Svoju prvu akciju imao je tek u januaru sledeće godine.³³ Kao i drugi albanski partizanski odred (Emin Duraku – kome su se pridružili ostaci prvog, koji je razbijen u januaru 1943. godine), osnovan u januaru 1943. godine, i on je imao prevashodno propagandni, a ne vojni značaj. Slično je bilo i s ostalim odredima – i oni su bili mali po broju i još manji po borbenom značaju.³⁴ Zbog podrške koju je većina albanskog stanovništva pružala okupatorima, ono što se zvalo „Narodnooslobodilačka

---

33 Petranović, *Srbija*, 251; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 180; Hadri, *NOP*, 247; Hajredin Hoxha, „Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji (Izabrana poglavlja)“, *Časopis za kritiku znanosti* 51-52/1982, 343–344. Veličajući doprinos kosovskometohijskih Albanaca oslobođenju Jugoslavije, Ali Hadri i Hajredin Hodža navode spisak od osam kosovskometohijskih partizanskih brigada. Od toga su dve osnovane tek posle oslobođenja Kosova i Metohije, dve tokom oktobra i novembra 1944. godine, dok su one koje su osnovane ranije organizovane izvan teritorije Kosova i Metohije (Hadri, *NOP*, 364–365; Hoxha, „Proces“, 335). Po red toga, Albanci su činili jedva polovinu sastava.

34 Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, (Београд: Народна књига, 1986), (2. изд.), 95; Hadri, *NOP*, 249; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 182–183, 369–370; Radošin Rajović, *Autonomija Kosova. Istorijsko-pravna studija*, (Beograd: Ekonomika, 1985), 157; Branko Petranović, „AVNOJ and the Bujan Conference“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 140.

borba“ na Kosovu i Metohiji organizovano je kroz pozadinske odrede i udarne grupe, čiju su veličinu posleratni istoričari obično preuveličavali.³⁵

Nesklonost kosovskometohijskih Albanaca da pristupe borbi protiv okupatora bio je jedan od glavnih razloga za trajno mešanje KPJ u poslove Komunističke partije Albanije, čijem su formiranju njeni predstavnici odlučujuće doprineli, iako po nalogu Kominterne. I kasnije su predstavnici KPJ nastupali kao stariji drugovi – ne samo iz idealističkih, već i iz praktičnih pobuda.³⁶ Nadali su se da će jačanje ustanka u Albaniji pod vođstvom Komunističke partije Albanije – usmeravano od predstavnika KPJ – podstaći Albance na Kosovu i Metohiji da se i oni dignu na ustanak protiv okupatora.³⁷ Tako su dve partije u martu

---

35 Rajović, *Autonomija*, 154–155.

36 Nezavisno od stepena samostalnosti KPA, sigurno je da su se albanski komunisti u mnogo čemu ugledali na jugoslovenske drugove (Петер Бартл, *Албанци од Средњег века до данас*, (Београд: Клио, 2001), 228; Владимир Дедијер, *Југословенско-албански односи 1939–1948*, (Београд: Борба, 1949), 23; Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945–1961)*, (Београд: Архипелаг, ИНИС, 2011), 101, 103, 110–111, 113–115).

37 Krajem jula 1943. godine čak je sklopljen sporazum s Komunističkom partijom Albanije i KP Grčke o zajedničkim vojnim dejstvima protiv okupatora. Bilo je predviđeno stvaranje zajedničkog Balkanskog štaba i slanje partizanskih jedinica iz severne Albanije na Kosovo i Metohiju i u zapadnu Makedoniju radi podsticanja tamošnjih Albanaca da se uključe u Narodnooslobodilačku borbu (Petranović, „AVNOJ“, 140; Бранко Петрановић, „Косово у југословенско-албанским односима и пројекат Балканске федерације“, *Срби и Албанци у XX веку. Циклус предавања 7–10. мај 1990*, ур. Андреј Митровић, (Београд: САНУ, 1991), 312

1942. godine izdale zajednički proglas Albancima Kosova i Metohije s pozivom u borbu protiv okupatora.³⁸ Izgleda da je pogrešno učitivati od prvog dana hegemonističke motive u mešanje jugoslovenskih komunista u poslove albanskih drugova,³⁹ jer su se oni javili tek kasnije.⁴⁰

Radi pokretanja Albanaca u borbu protiv okupatora i radi suzbijanja njihovog straha od Slovena, delegat Vrhovnog štaba u Albaniji, Svetozar Vukmanović Tempo je u junu 1943. godine predlagao čak da se NOP na Kosovu i Metohiji stavi pod Vrhovni štab Albanije.⁴¹ U istom cilju najistaknutiji kosovskometohijski komunista, predsjednik Oblasnog komiteta KPJ i izaslanik KPJ u Albaniji, Miladin Popović, u drugoj polovini te godine predlagao je da se za Albance na Kosovu i Metohiji osnuje poseban štab potčinjen Glavnom štabu Narodnooslobodilačke vojske Albanije, dok bi srpski borci bili pod jugoslovenskim

---

(309–339); Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*, (Beograd: IKP Zaslou, 1991), 55, 58, 62; Живоћић, *Југославија*, 102–105; Борозан, *Велика Албанија*, 398–400).

38 Rajović, *Autonomija*, 156.

39 U tome je prednjačio albanski diktator i ratni vođa KPA, Enver Hodža, pokušavajući da naknadno prepravi istoriju, istakne sopstveni značaj, umanjiti značaj KPJ za osnivanje KPA i da optuži Jugoslovene za hegemonizam (Up. Enver Hodža, *Titoisti. Istorijski spisi*, (Tirana, 1982), [prevod za internu upotrebu], 16, 19–21, 24–26, 29–32, 39–41, 47, 58–59, 62).

40 Iako je bio protiv stvaranja zajedničkog štaba, Tito je u oktobru 1943. godine ipak isticao da po mišljenju jugoslovenskih komunista, ali i Moskve, Jugoslavija treba da ima rukovodeću ulogu na Balkanu (Petranović, *Balkanska federacija*, 66–67; Живоћић, *Југославија*, 105). Bila je to jasna najava njegovih posleratnih spoljnopoličkih ambicija.

41 Борозан, *Велика Албанија*, 392.

Vrhovnim štabom.⁴² U svom internacionalizmu išao je čak tako daleko da je predlagao da se Kosovo i Metohija priključe Albaniji. Međutim, stariji i iskusniji Tito, kao šef Vrhovnog štaba i Komunističke partije, to je odbio, svestan da bi to išlo na ruku „reakcionarnim i fašističkim klikama“, koje bi volele da u prvi plan stave pitanja nacionalnih razgraničenja, a ne borbe protiv okupatora.⁴³

Albanski članovi KPJ su na Kosovu i Metohiji, navodno radi pokretanja i pridobijanja Šiptara za NOB, sprovodili neke mere koje je vrh KPJ nekad tolerisao ili im se nedovoljno odlučno suprotstavljao (zbog čega je kasnije optuživan za antisrpsku politiku). Takve mere su bile izostavljanje reči *Jugoslavija* iz naziva KPJ u proglasima i dokumentima (navodno da se ne bi iritirali Albanci)⁴⁴ ili zamenjena srpskog imena *Metohija* šiptarskim nazivom *Dukađin* (koje se u stvari odnosi na širu teritoriju koja je deli-

---

42 Božović, Vavić, *Surova vremena*, 419–420.

43 Petranović, „AVNOJ“, 142; Петрановић, „Косово“, 322; Petranović, *Balkanska federacija*, 82–84; Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, II. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, (Beograd: Nolit, 1988), 291–292; Животић, *Југославија*, 107; Борозан, *Велика Албанија*, 420; Ђаковић, *Сукоби*, 160; Коста Николић, *Мит о партизанском југословенству*, (Београд: Завод за уџбенике, 2015), 441. Tito je u rešenju koje je predložio Miladin Popović sigurno video i umanjivanje svoje moći i uticaja.

44 Ђаковић, *Сукоби*, 99, 120; Богдановић, *Књига о Косову*, 225; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 421–422; Petranović, *Balkanska federacija*, 88; Борозан, *Велика Албанија*, 452–453; Николић, *Мит*, 440. Istini za volju treba reći da su na isti način, iz sličnih razloga političkog marketinga, postupali i komunisti u Makedoniji (Савез комуниста Југославије, *Историја СКЈ*, 235; Николић, *Мит*, 372).

mično u Albaniji).⁴⁵ Takve kozmetičke mere nisu naravno uticale na pridobijanje pripadnika albanske nacionalne manjine, ali su predstavljale nagoveštaj političkih ambicija šiptartskih komunista.

Imajuću u vidu celokupno jačanje Narodnooslobodilačkog pokreta pod vođstvom komunista, javila se potreba za političkim organizovanjem koje bi projektovalo buduće uređenje zemlje i vlasti. Već krajem 1942. godine održano je prvo, a u novembru 1943. i drugo zasedanje AVNOJ-a. Za budućnost zemlje presudno je bilo ovo drugo, koje je održano u vreme kada se nakon nemačkog poraza kod Staljingrada i ispadanja Italije iz rata nazirao njegov kraj. Na tom zasedanju je, između ostalog, predviđena federativna organizacija države i ravnopravnost naroda u njoj. Nacionalnim manjinama nije posvećena velika pažnja: samo je u tački 4 kratko dodato da će „nacionalnim manjinama u Jugoslaviji biti obezbeđena sva nacionalna prava“.⁴⁶ Ako se uzme u obzir dosta izražena panslovenska crta u Komunističkoj partiji Jugoslavije (posebno tokom rata) i zanemarljivo učešće najvećih, a posebno neslovenskih nacionalnih manjina u Narodnooslobodilačkoj borbi, ovo ne čudi⁴⁷ utoliko pre što su i druge odluke sro-

---

45 Богдановић, *Књига о Косову*, 225; Борозан, *Велика Албанија*, 418–419, 452–453; Ђаковић, *Сукоби*, 72; Hadri, *NOP*, 320.

46 Odluka drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, I tom, 1914–1943*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 800–801.

47 Petranović, *Srbija*, 129–130, 158, 161, 172, 178, 181, 191–192, 200, 228, 260, 571–573, 585. Tito je na osnivačkom kongresu Komunističke partije Srbije rekao da komunisti izgrađuju Jugo-

čene vrlo lapidarno. Cilj rukovodećih komunista bio je privlačnim parolama podstaći što više ljudi da priđe NOB-u, bez detaljnih obećanja koja bi obavezivala. Pored toga, AVNOJ se nije mnogo bavio manjinama kako ne bi otuđio većinsko stanovništvo.⁴⁸ To se jasno videlo nekoliko dana posle odluka AVNOJ-a u pojašnjenju Politbiroa Centralnog komiteta KPJ da jugoslovenski narodi imaju pravo na samoopredeljenje *do otcepljenja*, dok nacionalne manjine imaju to pravo *samo u okviru Jugoslavije*.⁴⁹ [podvukao Z. J.]

Svojevrsan odgovor na ovako formulisane odluke AVNOJ-a i zanemarivanje nacionalnih manjina, prvenstveno albanske, bila je Bujanska konferencija, koja će naknadno tokom decenija socijalizma dobiti mitski značaj za šiptarsku političku vrhušku, a i narod, a koja će od 1981. godine steći satanski oreol separatizma u srpskoj javnosti. Međutim, u času održavanja ona nije bila mnogo više od bure u čaši vode. Prve pripreme za njeno održavanje počele su još pre drugog zasedanja AVNOJ-a, u sklopu priprema zasedanja antifašističkih veća jugoslovenskih

---

slaviju kao „snažnu jugoslovensku nacionalnu državu“ (Iz govora generalnog sekretara KPJ J. B. Tita na osnivačkom kongresu KP Srbije, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, II tom, 1943–1986*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 158–159).

48 Коста Николић, Срђан Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку (1912–1990)*, (Београд: ИСИ, 2014), 35.

49 Петрановић, „Косово“, 323; Ранко Кончар, „Оснивачки конгрес КПС и историјске основе федералне Србије као сложене јединице“, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Зборник радова*, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1988), 150).

pokrajina („zemalja“ – kako se tada po nemačkom uzoru govorilo). Začeta kao pokušaj kosovskometohijskih šiptarskih komunista da izbore veću samostalnost delovanja u odnosu na vođstvo NOP Jugoslavije i da se jače povežu sa njegovim pandanom u Albaniji,⁵⁰ zbog razočaranja odlukama AVNOJ-a Bujanska konferencija se pretvorila u svojevrsan protest kosovometohijskih albanskih komunističkih vođa. Istovremeno, ona je bila i pokušaj da se u nacionalizmu nadmaše kolaborantska Druga prizrenska liga, koja je nastala posle kapitulacije Italije sa namerom da se očuva i uveća Velika Albanija⁵¹ i slične težnje koje su otvoreno gajili buržoasko-demokratska i nacionalistička organizacija Balli Kombëtar i nešto diskretnije Komunistička partija Albanije.⁵²

Skup je održan u periodu od 31. decembra 1943. do 2. januara 1944. godine u selu Bujanu (ili Bunjaju) na albanskoj teritoriji. Decenijama kasnije sâmo mesto odr-

---

50 Борозан, *Велика Албанија*, 452.

51 Исто, 454. Kurteš Saliu ukazuje da je Bujanska konferencija bila pokušaj paralisiranja neprijateljske propagande i da su njene odluke uticale i na ljude koji su bili na strani okupatora (Kurteš Saliu, *Nastanak, razvoj, položaj i aspekti autonomije Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo u socijalističkoj Jugoslaviji*, (Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SAP Kosovo, 1985), 21, 24).

52 Petranović, „AVNOJ“, 142; Petranović, *Istorija, II*, 291; Борозан, *Велика Албанија*, 487; Ђаковић, *Сукоби*, 82; Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*, (New York: Columbia University Press, 1998), 138. Nacionalizam komunista u Albaniji su već tada mnogi приметили (Petranović, *Srbija*, 556; Janko Pleterski, “The National Liberation Struggle in Kosovo and the Question of Anti-Fascism“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 115; Fischer, *Albania*, 151; Vickers, *Between Serb and Albanian* 138).

žavanja postalo je jedan od (neuverljivih) argumenata za njeno osporavanje. Problematičnije je bilo to što deo učesnika uopšte nisu bili jugoslovenski državljani (10 od 49 i dva odsutna), a i to što ne samo što su neki donedavno službovali u okupatorskom aparatu nego što su neki od učesnika bili osvedočeni zulumčari.⁵³ Nacionalna struktura delegata, među kojima je bilo 43 Albanca, jedan musliman (tj. Bošnjak) i sedam Srba i Crnogoraca, nije odražavala ispravno ni nacionalnu strukturu Kosova i Metohije, a pogotovo ne nacionalnu strukturu učesnika NOB-a u toj oblasti.⁵⁴

Na konferenciji je stvoren Narodnooslobodilački odbor i izabrano je njegovo predsedništvo. Međutim, glavnim rezultatom smatrana je rezolucija u kojoj se, između ostalog, kaže da su Kosovo i Metohija naseljeni „najvećim delom šiptarskim narodom“, koji je oduvek želeo ujedinjenje s Albanijom. Kao jedini način da se to postigne, navedena je zajednička borba protiv okupatora s drugim narodima Jugoslavije. Tako će biti izborena sloboda u kojoj će svi narodi moći da „se izjasne o svojoj sudbini sa pravom na samoopredeljenje do otcepljenja“. Garanti toga bile su narodnooslobodilačke vojske Jugosla-

---

53 Neki od učesnika će nedugo nakon završetka rata otpasti od nove vlasti – kada se videlo da njihove nacionalističke ambicije neće biti ostvarene (Božović, Vavić, *Surova vremena*, 425; Ђаковић, *Сукоби*, 168).

54 Pored toga, ni svi delovi oblasti nisu bili podjednako zastupljeni, jer iz nemačke i bugarske okupacione zone nije bilo nikoga (Božović, Vavić, *Surova vremena*, 406–407; Petranović, *Srbija*, 560; Petranović, *Balkanska federacija*, 90; Petranović, „AVNOJ“, 144; Petranović, *Istorija, II*, 294–296; Богдановић, *Књига о Косову*, 226; Борозан, *Велика Албанија*, 464; Ђаковић, *Сукоби*, 152–153).

vije i Albanije.⁵⁵ Očigledno, rezolucija Bujanske konferencije Šiptarima je nudila neuporedivo više nego odluka AVNOJ-a. Zbog toga je Politbiro CK KPJ uskoro osudio ovakvo „istrčavanje“. U pismu rukovodstvu kosovskometohijskih komunista iz marta 1944. godine naloženo im je da rade na popularisanju odluka AVNOJ-a, čija je suština ravnopravnost naroda i pravo na samoopredeljenje, što je bilo upereno protiv megalomanskih nacionalističkih ambicija. Kosovskometohijski komunisti su upozoreni da je pokretanje pitanja granica samo olakšavalo Nemcima da podstiču jedan narod protiv drugog. Poništena je i odluka o preimenovanju *Oblasnog* u *Pokrajinski* komitet, s obrazloženjem da Kosovo i Metohija ne čine celinu, kao i promena naziva *Metohija* u *Dukađin* budući da je ova druga šira i da obuhvata i krajeve u Albaniji. Snižen je i status *Oblasnog* narodnooslobodilačkog odbora na „organ političkog jedinstva masa“, umesto organa vlasti budući da na Kosovu i Metohiji nije bilo slobodne teritorije.⁵⁶ Ia-

---

55 Ђаковић, *Сукоби*, 153; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 411–414; Stanoje Aksić, *Položaj autonomnih pokrajina u ustavnom sistemu SFR Jugoslavije*, (Beograd: Naučna knjiga, 1967), 56; Petranović, *Balkanska federacija*, 89–90; Petranović, „AVNOJ“, 143; Petranović, *Srbija*, 558–559; Rezolucija konferencije o [sic] Đakovačkoj Malesiji, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, II tom, 1943–1986*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987, 87–91); Животић, *Југославија*, 108; Борозан, *Велика Албанија*, 467. Најопширније о припремама и току конференције в. Борозан, *Велика Албанија*, 460–477.

56 Борозан, *Велика Албанија*, 484–485; Ђаковић, *Сукоби*, 154–156; Petranović, „AVNOJ“, 144; Petranović, *Srbija*, 561–562; Petranović, *Balkanska federacija*, 94–95; Petranović, *Istorija, II*, 297; CK

ko su ovim u tom trenutku zauzdane ambicije kosovsko-metohijskih albanskih komunista, Bujanska konferencija će nakon Drugog svetskog rata, posle stvaranja Autonomne kosovskometohijske oblasti (AKMO), sve više sticati oreol njenog rođendana.

KPJ i nacionalne manjine na kraju rata

Iako na prvi pogled jasne i nedvosmislene, odluke drugog zasedanja AVNOJ-a nisu definitivno rešile položaj svih nacionalnih manjina. Naprotiv, ubrzo po donošenju odluka AVNOJ-a počelo je uobličavanje politike koja je bila u potpunoj suprotnosti s njima, a ticala se proterivanja jugoslovenskih Nemaca. Nije poznato detaljnije kako je proces odlučivanja teкао, ali je jasno da je (verovatno na podsticaj slovenačkih pripadnika pokreta otpora) otpočeo krajem 1943. godine.⁵⁷ Značajna stanica na tom putu bila je odluka Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944. godine, kojom je skoro svim folksdojčerima oduzeta celokupna imovina.⁵⁸ Pošto je onaj deo Nemaca koji nije evaku-

---

KPJ - OK za Kosovo i Dukadın, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, II tom, 1943–1986*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 98–100; Николић, Цветковић, *Срби и Албанци*, 35; Животић, *Југославија*, 108; Pleterski, "The National Liberation Struggle", 118–119; Богдановић, *Књига о Косову*, 228; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 418; Hadri, *NOP*, 413–414.

57 Božo Repe, „'Nemci' na Slovenskem po drugi svetovni vojni“, „*Nemci na slovenskem 1941–1955*, ur. Dušan Nećak, (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998), (2. izd.), 147.

58 Izuzetak su predstavljali oni koji su pomagali NOP, bili u braku sa ne-Nemcima ili se nisu izjašnjavali kao Nemci (Vladimir Geiger,

isan ili koji nije izbegao od jeseni 1944. godine bio izložen prvo masovnim streljanjima, maltretiranju, silovanjima i pljački od strane partizana i crvenoarmejaca u Vojvodini, od oktobra te godine počeo je proces zatvaranja folksdojčerskog stanovništva u koncentracione logore. Nakon oslobođenja zapadnih krajeva on je nastavljen i u Slavoniji, Hrvatskoj i Sloveniji. Cilj je bio odatle ih organizovano iseliti u Nemačku i Austriju. Izgleda da je definitivna odluka doneta u maju 1945. godine, kada je rešeno da se zabrani povratak onih koji su izbegli tokom ratnih dejstava, a po završetku rata su želeli da se vrate kući.⁵⁹ Budući da su Saveznici, opterećeni ogromnim brojem izbeglica i prognanika, odbijali da prihvate jugoslovenske folksdojčere u svoje okupacione zone, ovi su tokom naredne tri godine u logorima umirali od gladi, bolesti i teškog rada. Jednom broju je uspelo da pobegne, delom i uz prećutnu saglasnost jugoslo-

---

Nestanak Folksdojčera, (Zagreb: Nova stvarnost, 1997), 53–56; *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, ed. Theodoer Schieder, (Augsburg: Welblich Verlag, 1995), 180E-183E; Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, (Belgrade: University of Mary, 2005), (2nd. ed.), 225–226).

- 59 Janjetović, *Konfrontacija i integracija*, 225; Karakaš Obradov, *Novi mozaici*, 295. Već je u rezoluciji Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije 8. aprila 1945. godine izraženo slaganje s odlukom Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine da za Nemce „više nema mesta u našoj zemlji“ (Rezolucija Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Vojvodine, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, II tom, 1943–1986*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 157). Budući da su odluke i rezolucije raznih tela bile unapred dogovorene među vodećim komunistima, to implicira da je odluka o sudbini folksdojčera već bila doneta početkom aprila 1945. godine.

venskih vlasti, kojima je bilo glavno da ih se otarase. Tek u proleće 1948. godine logori su zatvoreni, a preživeli poslani na trogodišnji obavezni rad u mesta koja nisu birali i koja nisu smeli napuštati. Iako su počeli dobijati platu, a njihova deca ići u školu (gde je bilo mogućnosti i u Nemačku), imovina im nije vraćena, pa su živeli u bedi i pod društvenom stigmom. Ovo je od pedesetih godina većinu podstaklo da se iseli u Nemačku, Austriju ili prekomorske zemlje.⁶⁰ Sve ovo bilo je u očitoj suprotnosti s internacionalizmom koji je međunarodni komunistički pokret propagirao, i bratstvom i jedinstvom, kao jugoslovenskom verzijom unutrašnjeg internacionalizma koji je iznedrila KPJ, ali kako smo već videli, nije to bila prva nedоследnost jugoslovenskih komu-

---

60 Vladimir Geiger, „Sudbina Folksdojčera u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje nakon Drugog svjetskog rata)“, Vladimir Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, (Zagreb: Nova stvarnost, 1997), 28–52; Michael Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*, (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008), 149–155, 228–267; Janjetović, *Between*, 191–286; *Das Schicksal*, 90E–118E, 197–633; Arbeitskreis Dokumentation, *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Stationen eines Völkermords*, (München: Donauschwäbische Kulturstiftung, 1998), 91–255; Milko Mikola, „Koncentracijska taborišča za pripadnike nemške in madžarske narodnosti v Sloveniji leta 1945“, *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci*, ur. Milko Mikola, (Ljubljana: Ministarstvo za pravosodje Republike Slovenije, 2007), 11–26. Između 10.000 i 12.000 Nemaca, uglavnom mlađih žena, krajem 1944. i početkom 1945. godine deportovano je na prinudni rad u Sovjetski Savez, gde su ostali do 1949. godine (Janjetović, *Between*, 230–248; *Das Schicksal*, 93E–97E, 295–344; Arbeitskreis Dokumentation, *Verbrechen*, 85–90).

nista u nacionalnom pitanju. Ona je, međutim, bila verovatno u skladu s osećanjima većine pripadnika NOV, ali i ne-nemačkih civila. Pored toga, ona je otvarala velike mogućnosti za socijalno-ekonomski i nacionalni inženjering novim vlastima u nastajanju.

Već 17. oktobra 1944. godine Titovom naredbom uvedena je Vojna uprava u Vojvodini. Bilo je predviđeno da traje do kraja rata, ali je ukinuta krajem februara 1945.⁶¹ Cilj joj je bio staviti pod kontrolu manjinsko stanovništvo i organizovati ekonomiju za potrebe vođenja rata. Najstroži režim je već bio uveden prema Nemcima i Mađarima, a ni ostale manjine nisu dobile prava AVNOJ-a, jer u pretežno manjinskim mestima narodnooslobodilački odbori nisu osnivani, a i oni koji su već bili osnovani raspušteni su.⁶² Manjincima je ograničeno kretanje, nemačka preduzeća su stavljena pod državnu kontrolu, a natpisi na manjinskim jezicima su morali biti uklonjeni u roku od dvanaest sati.⁶³ Nemačko i mađarsko (a ponegde i „nepouzđano“ rumunsko) stanovništvo je u Vojvodini terano na prinudni, a slovensko na „obavezni“ rad od prvih dana nove vlasti.⁶⁴

---

61 Vojni arhiv (VA), Vojne oblasti, k. 1661, f. 1, d. 1; Ruža Cvejić, „Uloga Komunističke partije Jugoslavije u organizovanju i radu Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju“, *Istraživanja* 1/1971, 251.

62 Gojko Malović, „Vojna uprava u Banatu 1944–1945“, (magistarski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Grupa za istoriju, 1979), 33, 66; Kasaš, *Mađari*, 158. Značaj ove mere bio je uglavnom simboličan, jer je ionako svu vlast držala vojska.

63 VA, Mikrofilm IAPKSV 2/654-655; Malović, „Vojna uprava“, *Priilog III*; Petranović, *Istorija II*, 421; Janjetović, *Between*, 219; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 239–240.

64 Rad za slovensko stanovništvo nije bio „prinudan“, već samo „obavezan“ (Malović, „Vojna uprava“, 105–106, 121–122).

Tako su, paralelno s počecima represije prema Nemcima u Vojvodini, tekli i vrlo slični postupci prema Mađarima,⁶⁵ kao i diskriminacija prema drugim nacionalnim manjinama u toj oblasti. Prilikom preuzimanja vlasti od strane Narodnooslobodilačke vojske, pored masovnog ubijanja Nemaca, došlo je i do nešto manje masovnog ubijanja Mađara (koji su izbegli u mnogo manjem broju nego folksdojčeri).⁶⁶ Po podacima OZN-e koji su postali

---

65 Studijska komisija Osvobodilne fronte u Sloveniji (koja se bavila proterivanjem Nemaca) je 27. novembra 1944. godine odlučila da se iz (još neoslobođene) Slovenije proteraju i Mađari (Tone Ferenc, „Nemci’ na Slovenskem med drugo svetovno vojno“, *„Nemci“ na Slovenskem 1941–1955*, ur. Dušan Nečak, (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, 117–118). U septembru 1944. tajna partizanska policija OZN-a za Zagrebačku oblast pristupila je proterivanju politički nepodobnih Mađara iz bjelovarskog i moslovačkog okruga. Radilo se o onima koji nisu hteli da stupe u partizanske jedinice ili koji su imali nekoga u neprijateljskim formacijama. Žene i decu je trebalo iseliti, a muške članove porodica trebalo je logorisati. Na sličan način je krajem te godine postupano i u Đakovštini i u okrugu Slavonški Brod – s Mađarima, neizbeglim Nemcima, ali i Hrvatima (Mjesečni političko-obavještajni izvještaj za rujan 1944, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2005), 45–46; Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Đakovo 1. 12. 1944, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2005), 51–52; Karakaš Obradov, *Novi mozaici*, 343–344; Mira Kolar Dimitrijević, „Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 1/1995, 132–133; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 238; Andor Vég, „Mađarsko stanovništvo u NDH – brojčano stanje i proces nestajanja u periodu između 1941. i 1945.“, *Slav Varia* 1/2021, 238).

66 Kasaš, *Mađari*, 160–178; Sajti, *Hungarians*, 413–414. O tome, a posebno o motivima na lokalnom nivou, korisne podatke sadrži i

dostupni šest decenija posle događaja u Vojvodini, od jeseni 1944. do 1946. godine ubijeno je 6763 Nemca i 1776 Mađara.⁶⁷ Iako su brojevi u kasnijoj literaturi silno preuveličavani do čak 60.000 [sic], dokumentovano je 2984.⁶⁸ Logori su za njih otvoreni samo dan posle onih za Nemce.⁶⁹ Međutim, nove vlasti su ubrzo počele da ublažavaju stav prema njima. Već 20. novembra 1944. godine Vojna uprava je savetovala podređenim organima da Mađare treba razlikovati u zavisnosti od toga kako su se ponašali prema slovenskom stanovništvu: kolaborante je trebalo stavljati u logore, „antifašiste“ uzeti u NOV, a ostale – sposobne za rad – mobilisati [u radne jedinice].⁷⁰ Iako su po podacima iz jugoslovenskih izvora 2884 domaća Mađara

---

knjiga Tibor Cseres, *Titoist Atrocities in Vojvodina 1944–1945. Serbian Vendetta in Bacska*, (Buffalo, NY, Toronto: Hunyadi Publishing, 1993), iako se autorovo ideološko objašnjenje mora odbaciti, a brojevi prihvatiti sa ogromnom dozom rezerve.

67 Iz izvješća II odsjeka OZN-e za Vojvodinu, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2005), 324–326. Postoje i drugi podaci po kojima je do 20. juna 1945. godine u Vojvodini streljano 7612 Nemaca (Srđan Cvetković, „Pregled uhapšenih i streljanih lica od Ozne na teritoriji Vojvodine do 20. juna 1945“, *Istorija 20. veka* 1/2011, 200).

68 Cvetković, „Pregled“, 200. O igri brojeva v. Janjetović, *Konfrontacija i integracija*, 206–208 (sa tamo navedenom literaturom). Gore navedeni brojevi sigurno nisu konačni, ali su verovatno mnogo bliži stvarnim nego neki koji se još mogu naći u literaturi.

69 Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 269; Sajti, *Hungarians*, 408.

70 Kasaš, *Mađari*, 179–180; Zvonimir Golubović, „Uzroci, oblici i način stradanja stanovnika Bačke 1941–1948. godine“, *Međunarodni naučni skup Istina*, ur. Dragoljub Živković, (Novi Sad: VANU, 2004), 339; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 275.

proglašena za ratne zločince, a 79 za narodne neprijatelje (što je više nego domaćih Nemaca),⁷¹ folksdojčeri su trpeli i odijum za zločine svojih sunarodnika iz Rajha, kao i za sve zločine koje su razni akteri počinili pod njegovim okriljem. Krajem tog meseca počelo je i masovnije otpuštanje Mađara iz logora,⁷² a prvog decembra komandant Vojne uprave, general Rukavina, naredio je raspuštanje logora za njih. Muškarci između 18 i 30 godina pozvani su u NOV ili u radne jedinice.⁷³ Već prethodne godine u Slavoniji je osnovan bataljon Šandor Petefi s ciljem da populariše narodnooslobodilačku borbu među Mađarima.⁷⁴ Od novoregrutovanih Mađara početkom novembra 1944. godine stvorena su dva bataljona, koja su 31. decembra 1944. godine spojena s bataljonom Šandor Petefi u istoimenu brigadu, koja je u bici na Bolmanu pretrpela velike gubitke.⁷⁵ Do proleća 1945. godine oko 15.000 Mađara je mobilisano u Narodnooslobodilačku vojsku,⁷⁶ iako je dosta i

---

71 Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 203. Tokom 1944. i 1945. godine 899 mađarskih ratnih zločinaca osuđeno je na smrt (Sajti, *Hungarians*, 414; Sajti, "Yugoslavia", *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, ed. Nándor Bárdi, (New York: Atlantic research and Publications Inc., 2011), 307).

72 Kasaš, *Mađari*, 179.

73 VA, Vojne oblasti, k. 1661, f. 1, d. 1; Kasaš, *Mađari*, 180.

74 Sajti, *Hungarians*, 422–423.

75 Karakaš Obradov, *Novi mozaici*, 345–346; Sajti, *Hungarians*, 422–423; Golubović, „Uzroci“, 339; Kasaš, *Mađari*, 179–180, 184–189; Pal Tibor, „Bačka i Baranja 1941–1948 (stradanje stanovništva u ratnom i poratnom razdoblju)“, *Na putu ka istini*, (Novi Sad: VANU, 2008), 102; Ljubiša Stojković, Miloš Martić, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, (Beograd: Rad, 1953), 47–48.

76 Stojanović, Martić, *Nacionalne manjine*, 48. Taj broj preuzima i E. Šajti (Up. Sajti, "Yugoslavia", 308).

dezertiralo.⁷⁷ Žrtve mađarskih boraca sigurno su olakšale integraciju Mađara u novo društvo, jer je učešće u NOB-u važilo za najvažniji izraz lojalnosti novim vlastima.

Međutim, proces rehabilitacije i integracije mađarske nacionalne manjine nije išao pravolinijski. Srpsko stanovništvo Šajkaške, koje je postradalo u „Raciji“ 1942. godine, zahtevalo je početkom 1945. da se celokupni mađarski živalj iseli iz tog kraja, pa su Mađari odatle otpremljeni u logore.⁷⁸ Još u maju 1945. godine tamo je bilo 4638 Mađara, najviše u Bačkom Jarku – 3632. Oni su tu ostali do juna te godine, a ni posle toga nisu smeli da se vrate kućama.⁷⁹ Vlasti će još dosta dugo morati da vode računa o međunacionalnoj napetosti između Srba i Mađara u Šajkaškoj (ali i šire).⁸⁰ Pojave represije nisu bile samo vojvođanski fenomen. Prema nekim podacima, posle završetka rata internirano je i oko 15.000 Mađara iz Prekomurja i Međimurja, a izvestan broj je i proteran u Mađarsku, a još u avgustu 1945. godine za mađarske povratnike iz izbeglištva za koje se smatralo da su se ogrešili o pripadnike većinskog naroda i Narodnooslobodilački pokret bilo je predviđeno zatva-

---

77 DAS, BIA, VIII/13, Mađarska nacionalna manjina, I, Bileća, 1. II 1954; Shoup, *Communism*, 76.

78 DAS, BIA, VIII/13, Mađarska nacionalna manjina, I, Bileća, 1. II 1954; Kasaš, *Mađari*, 181–182; Golubović, „Uzroci“, 339; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 275–276; Sajti, *Hungarians*, 409; Sajti, „Yugoslavia“, 307.

79 AJ, fond 513, Zbirka Moše Pijade, k. 25, III-3/139; Sajti, *Hungarians*, 409; Golubović, „Uzroci“, 339.

80 DAS, Đ 2, Komisija za nacionalne manjine centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, k. 1, Izvodi iz godišnjih izveštaja o nacionalnim manjinama, [1952?].

ranje u logore.⁸¹ Ipak, prilikom prihvatanja povratnika iz inostranstva zauzet je iznijansiraniiji stav koji je predviđao trijažu na krivce i nevine, ali se uprkos tome nove vlasti nisu mnogo trudile da podstaknu povratak mađarskih izbeglica.⁸²

To se videlo po tome što je na pariskoj mirovnoj konferenciji u avgustu 1946. godine jugoslovenska vlada izašla pred mađarske predstavnike s predlogom o razmeni stanovništva koja bi obuhvatila po 40.000 ljudi s obe strane. Pritom je polazila od oko 40.000 Mađara, koji su već izbegli ili bili proterani. Nasuprot tome, trebalo je u Jugoslaviju naseliti pripadnike srpske i hrvatske nacionalne manjine iz Mađarske. Jugoslavija je iskoristila nezavidan položaj poražene Mađarske, pa je sporazum potpisan 22. septembra 1946. godine. On nikada nije sproveden, jer je došlo do Rezolucije Informbiroa i kvarenja odnosa.⁸³ U svakom slučaju, on je predstavljao primer još popularnog načina razmišljanja o koristi jačanja nacionalne homogenosti putem razmene stanovništva, što je bilo bliže načinu mišljenja građanskih nacionalista nego komunističkih internacionalista.⁸⁴

---

81 Sajti, *Hungarians*, 437–438; Karakaš Obradov, *Novi mozaici*, 348–350.

82 Odjel za repatrijaciju Ministarstva socijalne politike DFJ Predsjedništvu Ministarskog savjeta DFJ, 4. VI 1945, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr., (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2005), 156; Karakaš Obradov, *Novi mozaici*, 348; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 273; Sajti, *Hungarians*, 442.

83 Sajti, *Hungarians*, 446–456.

84 Glavni takvi predstavnici predratnih nacionalista koji su uspeli da se prebace u novu vlast bili su Vaso Čubrilović i Sreten Vukosavljević (Up. Janjetović, *Konfrontacija i integracija*, 212–215, 232–234).

Budući da se verovatno najveći deo Rusina, Rumuna, a u nešto manjem broju i Slovaka, držao po strani od kolaboracije, na kraju rata oni nisu bili izloženi kolektivnoj odmazdi, tj. prema njima su komunisti mogli da primenjuju internacionalizam – ako ne od prvog dana, onda ubrzo potom. Uz to, Slovaci, Rusini kao i Poljaci i Česi, relativno su dosta učestvovali u NOB-u, a pored toga su bili i Sloveni. Zato je prema kolaborantima iz njihovih redova primenjena pojedinačna odmazda. Izgleda da je jedini izuzetak bilo Đurđevo, gde je došlo do prilično masovnog hapšenja i prebijanja Rusina, bez istrage kojom bi se utvrdilo ko je zaista kriv.⁸⁵ Prema Rumunima je, izuzev gore spomenutih diskriminatorских mera pri oslobođenju, sprovedena politika više nalik onoj koja se sprovodila prema slovenskim nacionalnim manjinama nego prema Nemcima ili Mađarima.⁸⁶ Rumuni su pak istrajali u svojoj političkoj i društvenoj pasivnosti, što će činiti i narednih godina.⁸⁷ Ravnoprav-

---

85 AJ, 507, XVIII, k. 5/1-43, Rusini, ukrajinska manjina i ukrajinska emigracija u FNRJ, [1949].

86 Po podacima OZN-e, do 20. juna 1945. godine streljano je „samo“ 119 Rumuna (Cvetković, „Pregled“, 200). Gligor Popi, kome dokumenti OZN-e nisu bili poznati, navodi da je svega nekoliko rumunskih kolaboracionista likvidirano prilikom oslobođenja, a da do masovnog ubijanja Rumuna nije došlo zbog njihovih korektnih odnosa sa Srbima tokom okupacije (Gligor Popi, *Românii din Banatul Sârbesc (1941–1996)*, II, (Pančevo: Libertatea, 1998), 17–18).

87 DAS, Đ2, Odeljenje za informacije, k. 1, Izveštaj druga Hašimbegovića Selima o partijskoj organizaciji okruga petrovgradskog (severni Banat), [sredina 1945]; DAS, Đ2, Odeljenje za informacije, k. 1, Izveštaj drugarice Milke Minić o stanju partijske organizacije na terenu južnobanatskog okruga i sreza kovinskog, [sredina 1945]; DAS, Đ2, Odeljenje za informacije, k. 1, Zapisnik sa sastanka Sreskog komiteta KPS Kovin, 26. VI 1945; Perunika D. Petrović, „Ru-

nost im je pokazana time što su odmah morali da stupe u NOV,⁸⁸ ali se od 1900 Rumuna iz južnog Banata, koji su krajem 1944. godine pozvani u Narodnooslobodilačku vojku, samo 278 javilo u jedinice, dok su se ostali skrivali ili prebegavali u Rumuniju.⁸⁹ Uprkos tome, represivna politika prema Rumunima sprovedena je na osnovu pojedinačne krivice, a isto je važno i za Slovake.⁹⁰

Doduše rumunska inteligencija, uglavnom školovana u Rumuniji, kompromitovala se tokom rata, ali je prošla

---

munska nacionalna manjina u Jugoslaviji od 1945. do 1963. godine“, (Diplomski rad, Univerzitetu Beogradu, filozofski fakultet, Grupa za istoriju, 1992), 4.

88 Tito – Jovanu Veselinovu, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, II tom, 1943–1986*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 148. Popi tvrdi da zbog nepoverenja novih vlasti u Rumune (zbog Astrine kolaboracije), oni isprva nisu mobilisani (Popi, *Românii*, 17). Ovo je možda važno za prvi trenutak, ali kasnije je mobilizacija (pripadnika svih naroda) zavisila od organizacionih i logističkih mogućnosti i potreba za trupama na frontu.

89 Popi, *Românii*, 24; Mirča Maran, *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945–1952*, (Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihajlo Pavlov“, 2008), 49, 75; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 284; Petrović, „Rumunska nacionalna manjina“, 9, 13; Shoup, *Communism*, 76; AJ, 507, XVIII, k. 5, 1-43, O rumunskoj nacionalnoj manjini u Jugoslaviji, [1950?]. Rumunske fanfare su regrutovane kao vojna muzika u poslednjoj fazi rata, a neki njihovi pripadnici trajno su ostali u vojsci kao profesionalni muzičari (Maran, *Kulturne prilike*, 173–174, 180; Petrović, „Rumunska nacionalna manjina“, 12).

90 AJ, 507, III-3/176, Vanredna kontrolna komisija za Banat Predsedništvu Vanredne kontrolne komisije Ministarskog saveta za Vojvodinu, Novi Sad, 15. V 1945; AJ, 507, III-3/180, Vanredna kontrolna komisija za Vojvodinu Predsedništvu ministarskog saveta D. F. J, Beograd 20. V 1945; Janjetović, *Between*, 260.

bez posledica, pa je zbog svoje malobrojnosti i prilagodljivosti desetak godina kasnije još uvek držala svoje pozicije u društvu i rumunskoj nacionalnoj manjini.⁹¹

Jugoslovenski komunisti su od dolaska na vlast imali najviše problema s najbrojnijom nacionalnom manjinom u zemlji – Albancima. Njihova nacionalna politika je baš u postupanju s njima morala da pokazuje najviše fleksibilnosti, koja se obično očitavala kao neprincipijelna popustljivost. Sa svoje strane, albanske komunističke vođe takođe su pokazivale fleksibilnost, strpljenje, dvoličnost i zavidan stepen oportunitizma. Sve to im je omogućilo da vremenom iskoriste mogućnosti koje im je nudio posleratni razvoj jugoslovenske federacije da bi proširili svoju vlast, svojoj narodnosti povećali značaj, a svojoj pokrajini autonomiju.⁹² Oni su bili najbolji dokaz kako u KPJ nije postojala samo politika planirana na vrhu, već su brojni akteri na različitim nivoima i te kako uticali na njeno sprovođenje, menjanje ili opstruiranje.

Prvo je, međutim, trebalo savladati šiptarsku pobunu, koju su organizovale albanske kvislinške vođe uz oslonac na nemačke snage u povlačenju. Ideja separatista bila je da se silom oružja očuvaju granice Velike Albanije stvorene tokom okupacije, dok su Nemci imali nameru da im naoružani Albanci štite odstupnicu. Iako su Kosovo i Metohija tokom novembra 1944. godine oslobođeni uprkos

---

91 AJ, 507, XVIII, k. 5/1-43, O nekim problemima u rumunskoj nacionalnoj manjini u FNRJ, januar 1956.

92 Вукадиновић, *Аутономија*, 291–337, 446–458, 553–575, 596–641, 663–714; Isabel Ströle, *Aus den Ruinen der alten erschaffen wir die neue Welt! Herrschaftspraxis und Loyalitäten in Kosovo (1944–1974)*, (München: De Gruyter Oldenbourg, 2016), 265–362.

otporu dela Albanaca,⁹³ na tom prostoru su ostale kvislinške snage, koje su računale na britansku podršku.⁹⁴ Već krajem te i početkom sledeće godine došlo je do pobune. Ona je formalno imala više razloga – od odbijanja regrutacije, preko određenih nekorektnih postupaka nekih predstavnika novih vlasti⁹⁵ (koje su se inače trudile da smire, a ne razdražuju Albance), razoružavanja,⁹⁶ straha dela zlikovaca od kazne, koji su potom širili na svoje pristalice⁹⁷ itd. Sve se, međutim, može sažeti na nemirenje s

-
- 93 DAS, BIA, III/121, Uprava Državne bezbednosti AKMO, Izveštaj po pitanju šiptarske nacionalne manjine, Priština, 10. X 1952; Борзан, *Велика Албанија*, 446–447; Rajović, *Autonomija*, 182; Душан Бојковић, „Албанско становништво у процесу изградње „народне власти“ на Косову и Метохији 1945“, 1945. *Крај или нови почетак? Тематки зборник радова*, (Београд: ИНИС, 2016), 107–108; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 473–488.
- 94 Борзан, *Велика Албанија*, 446–447; Rajović, *Autonomija*, 181–182; Бојковић, „Албанско становништво“, 107–108; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 473–488; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 482.
- 95 Dolazilo je do samovoljnog prisvajanja imovine, batinanja, ubistava bez saslušanja, lošeg postupanja s zarobljenicima itd. (Милутин Фолић, „Појава контрареволуције на Косову крајем 1944. и почетком 1945. године и напори КПЈ на њеном превазилажењу“, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Зборник радова*, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1988), 141, 143; Rajović, *Autonomija*, 184; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 483; Ströhle, *Aus den Ruinen*, 61–62; Hadri, *NOP*, 389).
- 96 Razoružavanje je išlo vrlo slabo jer su se Albanci tradicionalno teško odvajali od oružja, pa su predavali uglavnom staro i neupotrebljivo (Božović, Vavić, *Surova vremena*, 491; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 496).
- 97 Trebalo je vremena i takta da se zavedeni odvoje od zločinaca i nagovore na povratak kući (DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 122, [Godišnji izveštaj za 1947. Sreskog komiteta Ko-

novom vlašću i povratkom u okvire Jugoslavije.⁹⁸ Naoružane bande u jačini do 16.000 ljudi su krajem 1944. i početkom 1945. godine lutale Kosovom i Metohijom, a bilo ih je i u Makedoniji premda manje.⁹⁹ Jugoslovenski komunistički vrh se tako našao u situaciji kao vlada Kraljevine SHS 1918. godine da milom ili silom slomi pobunu, ubedi Albance u svoje dobre namere i buduću ravnopravnost. Pokazaće se da je mnogo lakše razbacivati se parolama o slobodi i samoopredeljenju nego integrisati buntovno stanovništvo u državu koju ne želi i dovesti ga pod vlast kakvu ne želi.

Glavni uzrok nezadovoljstva bila je regrutacija u NOV – ljudi koji su se do juče borili protiv nje, sada je trebalo da stupe u nju i bore se u njenim redovima za njima potpuno tuđe ciljeve.¹⁰⁰ Usled nemanja uporišta među Šiptarima

---

munističke partije Srbije Istok], Istok, 23. XII 1947; Petranović, *Balkanska federacija*, 102–103).

98 Albancima je bilo jasno da u obnovljenoj Jugoslaviji nikako ne bi dobili koliko u kvislinškoj Velikoj Albaniji. Ovo je već davno ispravno konstatovao Svetozar Vukmanović Tempo (Николић, *Mum*, 443).

99 AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini, 31. XII 1952; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 485–486; Момчило Павловић, „Албанци (Шиптари) у Србији и Југославији 1944–1991“, *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000*, (Београд: ИСИ, 2001), 136; Бојковић, „Албанско становништво“, 113; Sekula Joksimović, „Formiranje i delatnost Korpusa narodne odbrane Jugoslavije“, *Vojnoistorijski glasnik* 1/1985, 82.

100 Cilj novih vlasti bio je i da se veliki deo problematičnih Albanaca izmesti iz svog zavičaja i tako učini manje opasnim (Božović, Vavić, *Surova vremena*, 528; Ђаковић, *Сукоби*, 230–231; Хакиф Бајрами, „Партијска оргнизација на Косову и Метохији

komunisti su se morali pri regrutaciji osloniti na nekolicinu uticajnih kabadahija, dojučerašnjih saradnika okupatora, među kojima je najistaknutiji bio Šaban Poluža. Prvo žarište u kom je planula pobuna bila je Drenica, gde je već početkom decembra Mehmed Gradica s nekoliko stotina odmetnika napao Uroševac – uz pomoć iz samog grada i dezertiranje iz NOV. Napad je razbijen posle dva dana, ali su onda usledili napadi na Gnjilane i druga mesta.¹⁰¹ Prilikom pružanja pomoći ugroženim partizanskim snagama u Gnjilanu, pripadnici XVII makedonske brigade pobili su izvestan broj Albanaca, ne ispitujući da li su pružali pomoć

(новембар 1944 – мај 1945)“, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Зборник радова*, (Београд: Институт за историју радничког покрета, 1988), 111; Savo Drljević, „Kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji. Zavođenje vojne uprave februara 1945“, *Za pobjedu i slobodu. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. Učesnici govore*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986), 601; Иванов, *Балистички покрет*, 257). Da stvar bude gora po komuniste na vlasti, ni srpski ni crnogorski regruti nisu bili sasvim pouzdani budući da je među njima bilo pristalica četnika (Иванов, *Балистички покрет*, 257).

- 101 Božović, Vavić, *Surova vremena*, 487–490; Иванов, *Балистички покрет*, 250–259, 290; Rajović, *Autonomija*, 185; Ђаковић, *Сукоби*, 205–209, 227; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 492–494; Drljević, „Kontrarevolucija“, 589–590; Божица Славковић, „Дезертирање Албанаца из Југословенске армије након ослобођења Косова и Метохије (1944. и 1945)“, *Војноисторијски гласник* 1/2011, 93; Борозан, *Велика Албанија*, 496; Фолић, „Појава“, 141; Дмитар Тасић, *Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ) 1944–1953*, (dalje: *КНОЈ*), (Београд: ИНИС, 2021), 95; Дмитар Тасић, „Албански оружани отпор успостављању власти нове Југославије 1944–1945“, *1945. Крај или нови початак? Тематски зборник радова*, (Београд: ИНИС, 2016), 95; Joksimović, „Formiranje“, 83.

pobunjenicima.¹⁰² Bio je to jedan od retkih slučajeva takve vrste, ali koji je doprineo daljem zaoštavanju i do danas se zloupotrebljava u propagandne svrhe.

Mnogo ozbiljniji problem za vlast predstavljao je bivši kvisling Šaban Poluža, koji je prvo počeo da sakuplja vojsku na svoju ruku, a potom je s Fadiljom Hodžom, komandantom Operativnog štaba, dogovorio da sa svojim ljudima pristupi NOV, pa je čak postavljen za komandanta Sedme kosovskometohijske brigade. Trebalo je da mobilize Albance u srezovima Srbica, Vučitrn i Podujevo.¹⁰³ Bio je to očiti znak slabosti komunističkih vlasti, koje su morale da ulaze u ovakvu vrstu nemoralnih dogovora sa bivšim zlikovcima¹⁰⁴ – koji su se uz to ubrzo pokazali kao štetni. Poluža je krajem januara 1945. godine samo deo

---

102 DAS, BIA, V/2, Razvoj bandi na terenu gnjilanskog sreza od oslobođenja do danas. Razlog ponašanja vojnika XVII makedonske brigade je uz „šovinizam“ (kojim su komunisti objašnjavali mnoge pojave u međunacionalnim odnosima) mogao biti gubitak 60 boraca u prvom pokušaju prodora u grad (DAS, BIA, V/5, Akcije koje su izvedene na terenu MNO Gnjilane, novembar 1948).

103 Антонијевић, *Косово и Метохуја*, 498–501; Тасић, „Албански оружани отпор“, 95; Тасић, *КХОЈ*, 96. Iako je Hodži ovo kasnije spočitavano i tumačeno kao znak albanske zavere, tj. sprovođenja politike saradnje među Albancima bez obzira na političke razlike, bio je to u stvari prvenstveno znak slabosti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja je u trenutku pobeде i još mesecima posle toga morala da pregovara i sklapa dogovore s osvedočenim saradnicima okupatora, pa i zločincima, ne bi li stavila pod svoju kontrolu albansko stanovništvo. Kasnije je ista politika sprovedena blagim postupanjem s odmetnicima i primanjem Albanaca u KPJ po nižim kriterijumima (Petranović, *Balkanska federacija*, 102–103).

104 O Polužinim ratnim „podvizima“ v. Антонијевић, *Косово и Метохуја*, 278, 401.

sakupljenog ljudstva uputio na odredište, dok se on s oko 4000 ljudi odmetnuo i otišao u Drenicu, gde su mu se pridružili poznati zulumčar Mehmed Gradica¹⁰⁵ s oko 1500 ljudi i Uk Sadik iz orahovačkog kraja sa svojim odmetnicima. U dreničkim selima bilo je oko 10.000 odmetnika, a postojalo je i drugo žarište na južnim padinama Kopaonika, severno od Vučitrna i Kosovske Mitrovice, gde je još jedan „preletač“ Adem Voca, od decembra 1944. godine član Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora, mobilisao oko 2500 ljudi, ali je odbio da ih povede na front. On je iskoristio Polužinu pobunu kako bi 26. januara upao u Stari Trg, ali je brzo suzbijen i likvidiran. U to vreme postojale su i manje bande oko Uroševca, Gnjilana, Dečana, Rugova i na Žegovcu i u Skopskoj Crnoj Gori.¹⁰⁶ Po podacima OZN-e, i do 16.000 šiptarskih bandita bilo je aktivno između decembra 1944. i marta 1945. godine.¹⁰⁷

---

105 Učestvovao je u zločinima Kosovskog puka u Peći, a posle oslobođenja se odmetnuo (Božović, Vavić, *Surova vremena*, 497; Иванов, *Балистички покрет*, 267, 292).

106 Ђаковић, *Сукоби*, 210–215, 228–229; Drljević, „Kontrarevolucija“, 591, 599; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 499–503, 508; Фолић, „Појава“, 142; Борозан, *Велика Албанија*, 496–499; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 502–503; Joksimović, „Formiranje“, 84; Иванов, *Балистички покрет*, 264–267, 293; Бојковић, „Албанско становништво“, 112; Тасић, „Албански оружани отпор“, 96; Тасић, *КНОЈ*, 96–97. Po nekim informacijama u to vreme na Kosovu i Metohiji bilo je 6000–10.000 *alban-skih i srpskih* odmetnika (Joksimović, „Formiranje“, 83).

107 AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, Referat o šiptarskoj nacionalnoj manjini, 31. XII 1952; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 485–486; Павловић, „Албанци“, 136; Бојковић, „Албанско становништво“, 113. Тачан број одметника било је тешко проценити јер је део боравио код куће.

Osam dana pre nego što je ukinuta Vojna uprava u Vojvodini, 7. februara, uvedena je Vojna uprava na Kosovu i Metohiji na čelu s pukovnikom Savom Drljevićem, koji je zamenio Fadilja Hodžu na čelu Operativnog štaba.¹⁰⁸ Ona je bila direktno potčinjena Titu, a on je njene zadatke sažeo kao likvidaciju neprijatelja, stvaranje uslova za funkcionisanje narodne vlasti i omogućavanje bezbednosti građana.¹⁰⁹ Dva dana po uvođenju Vojne uprave izdate su mere mirne i oružane pacifikacije oblasti. Radi sprovođenja ovih drugih dovedena su pojačanja do 40.000 vojnika, koji su do kraja februara ugušili glavna žarišta pobune. Preostale veće bande su razbijane ili su se osipale do sredine maja.¹¹⁰ Bržem osipanju odmetnika doprineo je

---

108 Titova naredba o naimenovanju komande Vojne uprave na Kosovu, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, II tom, 1943–1986*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, (Beograd: Prosveta, 1987), 149; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 506–507; Hadri, *NOP*, 389; Борозан, *Велика Албанија*, 499; Ђаковић, *Сукоби*, 229; Drljević, „Kontrarevolucija“, 598–599; Vožović, Vavić, *Surova vremena*, 505–506; Иванов, *Балистички покрет*, 273–274, 293; Тасић, *КНОЈ*, 101. Fadilj Hodža je smenjen, jer je u pregovorima s Polužom pokazao nesnelazljivost ako ne i nešto gore, a možda i zbog toga da na njega ne padne odijum gušenja albanske pobune.

109 Борозан, *Велика Албанија*, 499–500; Фолић, „Појава“, 142.

110 Војан Dimitrijević, „Šiptarski oružani izazov komunističkim vlastima u Jugoslaviji 1945–1950“, *Istorija 20. veka 2/2002*, 52; Иванов, *Балистички покрет*, 273, 293; Vožović, Vavić, *Surova vremena*, 505–514; Vicko Antić, „Dejstva Korpusa narodne odbrane Jugoslavije na razbijanju kontrarevolucionarnih snaga u poslednjoj godini rata“, *Za pobjedu i slobodu. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. Učesnici govore*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986), 605; Ђаковић, *Сукоби*, 220, 235–236; Drljević, „Kontrarevolucija“, 599–600; Антонијевић, *Косово и*

i poziv na predaju uz obećanje nekažnjivosti do 10. marta 1945. godine, što je iskoristilo preko 1000 odmetnika (ne samo Šiptara).¹¹¹ Da novim vlastima nije bilo do nepotrebne upotrebe sile, pokazuje i druga amnestija iz avgusta te godine mada su prema malobrojnim preostalim banditima koji je nisu iskoristili naređene oštrije mere.¹¹² Iako su se odmetnički redovi dopunjavali kasnijim beguncima od vlasti (otkrivenim ratnim zločincima, ljudima koji su se sukobili s vlastima ili na drugi način prekršili zakon), tokom narednih nekoliko godina, usled predaja, likvidacija, hvatanja i bega u inostranstvo, bila je očigledna tendencija drastičnog opadanja broja odmetnika.¹¹³

Mere pridobijanja nacionalnih manjina za novu vlast

Komunisti na vlasti su bili svesni da bande uživaju punu podršku skoro celokupnog albanskog stanovništva,¹¹⁴

Метохија, 503–505, 509–508; Борозан, *Велика Албанија*, 500–501; Иванов, *Балистички покрет*, 267–273, 275–277, 293; Бојковић, „Албанско становништво“, 110–111; Hadri, *NOP*, 388–390; Joksimović, „Formiranje“, 84; Tasić, *KHOJ*, 102–103.

111 Ђаковић, *Сукоби*, 233; Drljević, „Kontrarevolucija“, 600–601; Tasić, *KHOJ*, 103. Posle još jedne amnestije u avgustu te godine načelnik OZN-e Aleksandar Ranković je krajem oktobra naredio da se s ostacima naoružanih bandi (ne samo na Kosovu i Metohiji) postupa strože: u težim slučajevima osuđivati na smrt po kratkom postupku, a u blažim na duže vremenske kazne i konfiskaciju imovine (Tasić, *KHOJ*, 151).

112 Pre nje u julu je u celoj zemlji bilo još 1370 balista (Tasić, *KHOJ*, 143, 151).

113 Tasić, *KHOJ*, 192, 201.

114 DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 122 [Godišnji izveštaj za 1947. Sreskog komiteta Komunističke partije Srbije], Is-

pa su se odlučile za politiku štapa i šargarepe. Ona je u osnovi sprovedena prema svim građanima nove Jugoslavije, a bila je i jedina moguća.

U slučaju Albanaca sastavni deo te popustljive politike bilo je i blago kažnjavanje ratnih zločinaca. Oblasna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Kosovo i Metohiju prikupila je 6050 prijava, u inventar zločinaca uvedene su 2103 prijave, a za ratne zločince proglašena su 103 lica. Većina ih se nalazila u odmetništvu ili inostranstvu. Sudovi Vojne oblasti su do 29. septembra 1945. godine osudili 281 osobu, od čega 71 na smrt.¹¹⁵ Blagost prema ogromnoj većini prijavljenih

---

tok, 23. XII 1947; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 122, [Izveštaj Sreskog komiteta KPS za 1948. godinu], [Istok, 22. XI 1948.]; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 125 [Godišnji izveštaj Sreskog komiteta KPS Srbica], Srbica, 20. XII 1947; DAS, BIA, V/10, Referat o balističkim bandama od oslobođenja do decembra 1948. godine na terenu sreza nerodimskog; Dimitrijević, „Šiptarski oružani izazov“, 59; Branko Petranović, *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*, (Podgorica: CANU, 1998), 152; Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, (Beograd: ISI, 1969), 191; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 495, 503, 510, 513. Na sednici Politbiroa Centralnog komiteta KPJ 1. aprila 1945. godine, Blagoje Nešković je izneo da je šiptarsko stanovništvo frontalno protiv novih vlasti, koje su bile slabe i bez podrške (Dimitrijević, „Šiptarski oružani izazov“, 53; Николић, *Мут*, 447).

115 Борозан, *Велика Албанија*, 523; Борозан, „Косово и Метохија“, 127. Do prve polovine 1948. godine Komisija je popisala 247, odnosno 297 Albanaca – jugoslovenske i albanske državljane – kao počiniocе ratnih zločina (Бојковић, „Албанско становништво“, 126). Srđan Cvetković navodi 300 popisanih zločinaca, od kojih je 17 kažnjeno smrću (Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, (Beograd: ISI, 2006), 258). Jugoslavija je od

opravdavana je ugnjetavanjem u Kraljevini Jugoslaviji i nepravdama agrarne reforme.¹¹⁶ Zbog politike „bratstva i jedinstva“ koju su nove vlasti počele da vode i zbog infiltracije vlasti velikim brojem nekadašnjih kvislinga, o albanskim zločinima se nikada nije mnogo govorilo, a istrage često nisu završavale kažnjavanjem ratnih zločinaca,¹¹⁷ odmetnika i jataka. U najboljem slučaju, samo manji deo otkrivenih krivaca je kažnjen, a najmanji smrću.¹¹⁸

---

komisije Ujedinjenih nacija tražila da se na spisak međunarodno traženih zločinaca stave imena 1711 Nemaca, 923 Italijana, 54 Mađara, 178 Bugara i samo dva Albanca (Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 198).

116 Борозан, *Велика Албанија*, 522; Борозан, „Косово и Метохија“, 126–127.

117 Operativci OZN/UDB često su se iz praktično-političkih razloga zalagali za vrlo blagu kaznenu politiku, koja bi pogađala samo najveće ili još aktivne zločince (DAS, BIA, III/113, Jovo Bajat Odeljenju UDB za Kosmet, 21. VII 1952; DAS, BIA, III/113, Vujica Sekulović Odeljenju UDB za Kosmet, Priština, 17. X 1952; DAS, BIA, III/113, Živko Mitrović Odeljenju U. D. B. za Kosmet, Lipljan, 24. I 1953; DAS, BIA, III/113, Milorad Lekić Odeljenju Uprave državne bezbednosti za Kosmet, Suva Reka, 6. VII 1952). Politički oportunistizam nije, međutim, delovao samo u korist albanskih zločinaca. Tako u Sandžaku nije gonjeno više stotina Srba koji su pljačkali i palili muslimanska sela i čak učestvovali u ubistvima muslimana (DAS, BIA, V/59, Izveštaj o obilasku nekih srezova u Sandžaku po pitanju muslimana).

118 DAS, BIA, III/139, Jovo Bajat, Referat o političkom stanju u srezu [podrimskom] od oslobođenja do sada, Orahovac, 15. XI 1948; DAS, BIA, III/139, Referat o državnom aparatu [u srezu Suva Reka, 1949?]; DAS, BIA, III/117, Referat o federatu [u Peći]; DAS, BIA, III/117, Referat o crnoj košulji, [u Peći]; DAS, BIA, III/117, Referat o Državnoj policiji u okrugu Peć]. Koča Jončić, u vreme oslobođanja policajac, a kasnije stručnjak za nacionalne manjine, naveo je 1962. godine i dobre odnose s Albanijom kao jedan od ra-

Tvrđnje o navodno ogromnim brojevima ubijenih i streljanih bandita, koje neki autori preuzimaju od šiptarske propagande, nemaju utemeljenje u izvorima.¹¹⁹ One se, uostalom, ne uklapaju ni u poznate činjenice o popustljivoj politici komunista prema albanskoj nacionalnoj manjini u ovom razdoblju.¹²⁰

Nju je najavio sam Tito u svom prvom susretu s jednom kosovskometohijskom delegacijom 6. aprila 1945. godine. Obećao je oprostaj za šiptarska ratna nedela, rav-

---

zloga blagog kažnjavanja albanskih zločinaca. Po njegovom mišljenju, između 1945. i 1947. godine otkriveno je oko 300 šiptarskih ratnih zločinaca, od čega je zbog politike prema albanskoj nacionalnoj manjini i odnosa s Albanijom osuđeno svega 20–30 (DAS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Stenografske beleške sa sastanka Ideološke komisije i Komisije za nacionalne manjine, 23. III 1963). Za likvidacije nije bila glavna nacionalna pripadnost, već politička, s držanjem u toku rata. Zato su među pogubljenima i Srbi bili prilično zastupljeni, iako se zbog nepotpunih i protivrečnih spiskova ne može reći da li i srazmerno (Up. npr. DAS, BIA, V/9, Spisak lica koja su streljana kao neprijatelji NOP-a sa terena sreza nerodimskog, [s.a.]. Na spisku je 37 Albanaca, 22 Srba i dva Hrvata).

119 Tako npr. Malkolm i Vickers usvajaju broj od 48.000 Albanaca ubijenih na kraju rata (Noel Malcolm, *Kosovo. A Short History*, (London: Pan, 1998), 312; Vickers, *Between Serb and Albanian*, 143). Slično i Jens Reuter, „Serbien und Kosovo – Das Ende eines Mythos“, *Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf*, eds. Jens Reuter, Konrad Clewing, (München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2001), 148.

120 Kaznena politika je bila blaga i prema pripadnicima bugarske narodnosti koji su sarađivali u okupatorskom aparatu (DAS, BIA, III/81, [Bez naslova], 15. III 1956.) Nije nimalo slučajno što je baš prema pripadnicima ovih dveju manjina primenjena blagost s obzirom na spoljnopolitičke planove jugoslovenskog vrha o povezivanju sa njihovim matičnim zemljama.

nopravnost te nacionalne manjine i vraćanje zemlje onima kojima je nepravedno oduzeta.¹²¹ Nove vlasti su već činile korake u tom pravcu. Prvi je bila privremena zabrana povratka proteranih kolonista,¹²² koja je posle revizije agrarne reforme u septembru te godine za veliki deo njih postala trajna: zemlju su izgubili nekadašnji činovnici, žandari, finansi i drugi nepoljoprivrednici, kao i oni za koje je utvrđeno da su dobili zemlju uzetu od albanskih seljaka. Zbog nedostatka evidencije, pristrasnosti pretežno šiptarskih komisija i lokalnih vlasti (koje su nekad otežavale i povratak onih koji su na to imali pravo),¹²³ ali i glavnih komunista oblasti,¹²⁴ ceo proces je bio nekorektan. Jedan deo kolonista kojima je uskraćen povratak svakako

---

121 Momčilo Isih, *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881–1960*, (Београд: ИНИС, 2012), 185; Rajović, *Аутономија*, 455–457; Борозан, *Велика Албанија*, 522; Miloš Mišović, *Ко је тражио републику Косово 1945–1985*, (Београд: Народна књига, 1987), 41–42. Нешто слично је рекао и на оснивачком конгресу Комунистичке партије Србије (Из говора генералног секретара КПЈ Ј. В. Тита на оснивачком конгресу КП Србије, *Југословенски федерализам. Идеје и стварност. Тематска збирка докумената, II том, 1943–1986*, прир. Бранко Петрановић, Momčilo Zečević, (Београд: Просвета, 1987), 159).

122 Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji*, 162; Gaćeša, „Насељавање Косова и Метохије између два светска рата и решавање насељеничког питања после Другог светског рата“, Никола Гаћеша, *Радови из аграрне историје и демографије*, (Нови Сад: Матица српска, 1995), 254; Petranović, *Jugoslavija*, 393; Mišović, *Ко је тражио*, 46; Борозан, *Велика Албанија*, 520–521.

123 АЈ, фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ, 35–73, Министар социјалне политике Председништву Министарског савета, Београд, 21. X 1945; Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji*, 169–170; Gaćeša, „Насељавање“, 254; Mišović, *Ко је тражио*, 46–47.

124 Isih, *С народом*, 194; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 563–565.

je pretrpeo nepravdu,¹²⁵ iako je ona u nekim slučajevima ublažena dodelom zemlje u Vojvodini – na račun konfiskovanih folksdojčerskih imanja.¹²⁶ Iako je proterivanjem i nevraćanjem dela kolonista i doseljavanjem jednog broja Albanaca za vreme rata i neposredno nakon njega šiptarska većina u oblasti ojačana, to se nije desilo u meri u kojoj se to nekad predstavljalo:¹²⁷ broj slovenskog življa je u vremenu od 1939. do 1948. godine pao sa 222.100 na 204.748, tj. za 8%.¹²⁸ Ovaj pad je svakako samo manjim delom bio zaslužan za poremećaj u odnosu udela Srba i Albanaca u kosovskometohijskom stanovništvu, koji je

---

125 Podaci o porodicama koje su izgubile svu zemlju ili deo donekle se različito navode (Up. Pavlović, „Албанци“, 141; Ђорђе Борзан, „Косово и Метохија у границама протектората Велика Албанија 1941–1944“, *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000. Зборник радова*, (Београд: ИСИ, 2001), 129; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 572).

126 Deo kolonista je sam tražio naseljavanje u Vojvodini ne mogavši da sačeka kraj revizije agrarne reforme (Исић, *С народом*, 206). S druge strane, deo kolonista koji je ostao na Kosovu i Metohiji godinama je živeo u bedi i pod albanskom pritiskom (DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 119, Zapisnik sa održanog sastanka biroa sreskog komiteta [Srbica], 26. II 1951).

127 Николић, Цветковић, *Срби и Албанци*, 38; Павловић, „Албанци“, 141. Da bi potkrepio svoju tvrdnju, Pavlović navodi da gotovo nijedan Albanac nije naseljen drugde po Jugoslaviji kao kolonista. Pritom zaboravlja slabu teritorijalnu pokretljivost Albanaca izvan njihovog jezičkog kruga, koja je očitana iz popisa stanovništva i savremenih dokumenata, kao i činjenicu da su pri kolonizaciji prednost imali bivši partizanski borci, njihove porodice i „žrtve fašističkog terora“ – a malo Šiptara je zadovoljavalo ove kriterijume.

128 Milija Šćepanović, „The Exodus of Serbs and Montenegrins 1878–1988“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 154.

počeo da se primećuje tek 25 godina nakon Drugog svet-skog rata.¹²⁹ Revizija agrarne reforme na Kosovu i Metohiji bila je mera KPJ usmerena pre svega na umirivanje Albanaca.¹³⁰ Ona je bila kompromisna, pa je ostavljala prostora za nezadovoljstvo na obe strane.¹³¹ Broj kolonista je ponekim autorima smanjen za otprilike polovinu,¹³² ali je pitanje u kolikoj meri je to umanjilo neprijateljstvo Šiptara prema onima koji su preostali. Istovremeno, Albanci nisu dobili mnogo zemlje – iz prostog razloga što nje na Kosovu i Metohiji nije ni bilo.¹³³

---

129 Procenat Srba je 1948. godine bio 23,6 a Crnogoraca 3,9. Tako je ostalo do 1971. godine, kada je udeo Srba pao na 18,4% a Crnogoraca na 2,5%. Udeo Albanaca u stanovništvu Kosova i Metohije varirao je između 68,5% i 67,2% zbog razlike u etničkom izjašnjanju i iseljavanja nekih u Tursku, ali je onda od 1971. do 1991. godine skočio sa 73,7% na 81,6% – zbog većeg šiptarskog nataliteta i povećanog iseljavanja Srba i Crnogoraca (Богдановић, *Књига о Косову*, 252; Konrad Clewing, “Mythen und Fakten zur Ethnosstruktur in Kosovo – ein geschichtlicher Überblick“, *Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf*, eds. Konrad Clewing, Jens Reuter, (München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2000), 51).

130 Petranović, *Srbija*, 703; Животић, *Југославија*, 123.

131 U jednom izveštaju se navodi da deo kolonista, navodno nezadovoljnih ravnopravnošću Albanaca, prodaje imanja i seli se u centralnu Srbiju (DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 121, Izveštaj o stanju i radu partijske organizacije sreza gnjilanskog u 1948. godini, [Gnjilane, 21. XI 1948]). Možda je pravi razlog bio osećaj nebezbednosti, koji su sreske vlasti pokušale da predstave kao šovinizam?

132 Šćepanović, “The Exodus“, 154.

133 Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 400. Opširnije o reviziji agrarne reforme na Kosovu i Metohiji i (ne)vraćanju naseljenika v.: Milovan Obradović, „Revizija agrarne reforme na Kosovu“, Ko-

Inkluzivne mere komunističkih vlasti

Agrarna reforma komunističkih vlasti, koja je ozakonjena u avgustu 1945. godine, drugačije se odrazila u Vojvodini i Slavoniji – pre svega zato što je jedan od najvećih delova agrarne zemlje do rata pripadao folksdojčerima.¹³⁴ Njima je zemlja oduzeta, a glavni korisnici bili su južno-slovenski, u Vojvodini uglavnom srpski kolonisti s zaslugama iz NOB-a ili stradalnici rata. Međutim, kako bi se pokazalo da komunistička vlast misli ozbiljno da sprovedi nacionalnu ravnopravnost, ne neznatan broj siromašnih manjinskih porodica dobio je zemlju. Tako je među agrarnim interesentima bilo 18.578 mađarskih porodica, koje su dobile 41.460 ha, 4470 slovačkih – 9120 ha, 4203 rumunskih – 8817 ha, 2402 rusinskih – 6449 ha. Među unutrašnjim kolonistima bila je 271 mađarska porodica koja je dobila 776 ha; 195 slovačkih – koje su dobile 494 ha; 47 rumunskih – 148 ha i 302 rusinske – 793 ha.¹³⁵ Postojale su regionalne razlike u vezi s držanjem tokom rata, što je važno pre svega za Mađare (za koje je postojala

---

sovo 3/1974, 367–412; Janjetović, *Konfrontacija i integracija*, 351–359. Dosta informativni, ali donekle jednostrani prikaz v. u: Вукадиновић, *Аутономија*, 215–260.

134 Gubitnici u agrarnoj reformi su bili i Mađari iz Čuruga i Žablja, koji su kolektivno kažnjeni zbog „Racije“ iz 1942. godine (Sajti, *Hungarians*, 474).

135 Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji*, 199; Gaćeša, „Аграрна реформа и колонизација у Војводини 1945–1948“, Никола Гаћеша, *Радови из аграрне историје и демографије*, (Нови Сад: Матица српска, 1995), 460; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 321.

i skala političke podobnosti od tri stepena).¹³⁶ Slični kriterijumi svakako su važili i za druge manjine, ali i za pripadnike većinskog stanovništva.

Agrarna reforma, kao i revizija predratne agrarne reforme, mogu se gledati iz više uglova: kao pokušaj komunistički da pridobiju siromašne seljake (što je bilo u skladu s njihovom ideologijom), kao nagrađivanje boraca iz pasivnih i postradalih krajeva, jačanje slovenskog elementa na račun razvlašćenih folksdojčera, kao mera za pridobijanje pripadnika nacionalnih manjina i dokazivanje da parole o nacionalnoj jednakosti odražavaju novu politiku prema manjinama.

Kako bi se ovo poslednje dokazalo ubrzo posle prvog talasa represija (za koji su u nekim krajevima i pripadnici manjina svojim držanjem bili odgovorni), počelo se s uključivanjem manjinaca u nove organe vlasti. Komunistički vrh je želeo da nacionalna struktura tih organa što vernije odražava onu dotičnih teritorija.¹³⁷ To u nekim

---

136 DAS, BIA, VIII/9, Mađari 1918–1955; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 321–322; Kasaš, *Mađari*, 197; László Reháč, „Nacionalni i politički razvitak Mađara u Jugoslaviji“, *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu, II*, (Zagreb: Naše teme, 1970), 565.

137 Tokom prvih meseci nove vlasti to nije bilo moguće sprovesti ni na najvišim nivoima. Tako je u Glavnom narodnooslobodilačkom odboru Vojvodine u maju 1945. godine bilo 39 Srba, četiri Hrvata i dva Mađara (u: NOR, 410). Slično je bilo sa činovnicima u Vojvodini (Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 293; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 165–166). Bila je to neposredna posledica rata koja je u kasnijem razdoblju ispravljana, ali nikad potpuno. Veći uspeh u srazmernoj zastupljenosti postignut je kod predstavničkih tela (Up. Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 75–78).

slučajevima nije bilo moguće sprovesti usled otpora i predrasuda (redovno nazivanih „šovinizmom“) od strane nekadašnjih boraca iz redova većinskih naroda. Bolja situacija koja je bila po tom pitanju na Kosovu i Metohiji bila je uslovljena potrebom da se umire Albanci.¹³⁸ Oni će, međutim, dugo ostati podzastupljeni među činovnicima.¹³⁹ Mnogo gora situacija po tom pitanju bila je s uključivanjem manjinaca u KPJ, bez kojih se komunistička poruka nije mogla preneti manjinskim masama – kako se već videlo pre i posebno tokom Drugog svetskog rata. Za razliku od organa vlasti (posebno nižih), gde je relativno lako bilo da u njih uđu i ljudi protivni vlasti, kod prijema u Partiju se moralno-politička podobnost strože proveravala, zahtevalo se veće angažovanje (koje je članove često dovodilo u sukob sa sopstvenom sredinom, čak i porodicom), a manjinci su uz to obično i brže i strože kažnjavani. S druge strane, kod pojedinih manjina postojala je očigledna odbojnost prema Partiji – zbog pretrpljene represije, duboko usađenog antikomunizma i religioznosti (Mađari, delom Rusini) ili jednostavno kulturne i druš-

---

138 U prvom NOO za Kosovo i Metohiju pripadnici manjina su bili čak prezastupljeni sa 86,3% članova. U prvom sazivu Oblasnog narodnog odbora (jul 1945 – novembar 1947) bilo ih je 68%, u drugom sazivu ONO (decembar 1947 – decembar 1950) 59,3% (Aksić, *Položaj*, 127). Vukadinović navodi slične podatke o prezastupljenosti Albanaca u Izvršnom odboru Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora Kosova i Metohije i Pokrajinskom komitetu, te okružnim i sreskim NOO (Вукадиновић, *Аутономија*, 266). Postavlja se, međutim, pitanje stvarne vlasti i moći tih tela.

139 Na Kosovu i Metohiji je 1945. godine bilo 699 službenika Albanaca, 958 Srba, 314 Crnogoraca i 100 drugih (Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 293).

tvne zaostalosti i izolovanosti (Rumuni, Turci). Kod nekih manjina, posebno kod Albanaca i Bugara, došlo je do prilično velikog pristupanja Partiji iz oportunističkih razloga: bugarski članovi su preuzeli skoro sve položaje u krajevima naseljenim Bugarima pripremajući se za pripajanje Bugarskoj, za čime je stanovništvo više puta javno pokazalo želju. Nade u ovo su budili pregovori o federaciji Jugoslavije i Bugarske, pokrenuti već krajem 1944. godine. Međutim, čak i kad su se oni izjalovili, bugarski komunisti, bez obzira na međusobna trvenja, nastavili su da se ponašaju kao država u državi sve vreme se praveći kao da sprovede politiku KPJ.¹⁴⁰

Kod Albanaca se radilo o istorijski naučenoj mimikriji¹⁴¹ i infiltraciji vlasti praktikovanoj još u tursko doba. Sada je veliki broj pripadnika ove nacije krajnje mutne prošlosti uspeo da se uvuče u organe vlasti i KPJ, pa čak i u rukovodeća tela.¹⁴² Tu su nastavili da rade protiv vlasti,

---

140 DAS, BIA, III/74, Elaborat o bugarskoj nacionalnoj manjini, 1. IV 1956; DAS, BIA, III/81, SUP Pirot, Bugarska nacionalna manjina, [početak 1956]; DAS, BIA, III/81, Bugarska nacionalna manjina, Beograd, 8. III 1952; DAS, BIA, III/81, Savez komunista i bugarska nacionalna manjina.

141 Ovo se najbolje videlo na izborima za ustavotvornu skupštinu 1945. godine, kada je stanovništvo Kosova i Metohije u najvećem procentu glasalo za komunističku listu postavši tako na papiru teritorija s najvećom podrškom novim vlastima (Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*, (Beograd: Institut društvenih nauka, 1964), 203–204).

142 DAS, BIA, V/7, Referat o balističkom komitetu, [posle aprila 1947]; DAS, BIA, III/139, Jovo Bajat, Referat o političkom stanju u srezu [podrimskom] od oslobođenja do sada, Orahovac, 15. XI 1948; DAS, BIA, III/139, Referat o političkom stanju u toku okupacije i posle oslobođenja; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k.

povezani sa separatističkom organizacijom NDŠ (Nacional demokratike shqiptar) i oružanim bandama. Dosta ih je otkriveno, ali su mnogi ostali prikriveni sve do sukoba oko Informbiroa.¹⁴³ Uprkos oportunističkom delu manjinaca (koje je ohrabrilo zavođenje komunističkih režima u njihovim matičnim zemljama), pripadnici nacionalnih manjina u Partiji će još dugo ostati podzastupljeni.¹⁴⁴ Sve je ovo dovelo do toga da su manjinci KPJ u glavnim manjinskim oblastima posmatrali kao „srpsku“ stranku, kao i što su vlast videli kao „srpsku“.¹⁴⁵ Bio je to sasvim novi

---

125, Godišnji izveštaj SK KPS – Uroševac, [Uroševac, 23. XII 1947]; Hasani, *Kosovo*, 137–138; Milorad Vavić, „Kvislinške i kolaboracionističke snage na Kosovu i Metohiji 1941–1945“, *Vojno-istorijski glasnik* 1/1985, 300–301; Борозан, *Велика Албанија*, 520; Борозан, „Косово“, 128; Иванов, *Балистички покрет*, 289, 295–301; Антонијевић, *Косово и Метохија*, 526–528; Petranović, *Balkanska federacija*, 103; Избер Хоти, „Улога и значај јединица Народноослободилачке војске у формирању друштвено-политичких организација на Косову (1941–1945)“, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Зборник радова*, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1988), 261.

143 DAS, BIA, III/140, Gliša Krstić, Analiza u vezi sa situacijom oduzimanja oružja sa terena ispostave za unutrašnje poslove u Đakovici, Đakovica, 31. V 1956; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 532–550; Đorđe Borozan, „Secesionistička pobuna na Kosovu i Metohiji 1944–1945“, *Istorija 20. veka* 2/1995, 69–71; Иванов, *Балистички покрет*, 294–304, 308–310, 314–316, 334–338, 344–345, 348–349, 351–355, 367.

144 Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 135; Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 41.

145 DAS, Đ2, Odeljenje za informacije, k. 1, Izveštaj druga Hašimbegovića Selima o partijskoj organizaciji okruga petrovgradskog (severni Banat), [posle 22. VII 1945]; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 141.

problem koji je internacionalistička KPJ morala da savlada vodeći često i borbu protiv „šovinista“ u sopstvenim redovima. Zbog gore navedenih razloga, kao i nacionalnih predrasuda članova iz redova većinskih naroda, ali i otpora starih komunista iz redova manjina koji nisu hteli da izgube pozicije, to je morao biti dug proces.¹⁴⁶ Osim toga, niski ideološki nivo članova Partije otežavao je rešavanje ovih problema. Skoro svi članovi bili su vrlo slabo obrazovani, a u ideološkom pogledu manjinci su obično stajali još gore zbog nepoznavanja slu-

---

146 DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 215, Zaključci sa sastanka plenuma Oblasnog komiteta KPS za Kosmet, 9–10. III 1947; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 123, Godišnji izveštaj o čitavom radu partiske organizacije grada Prizren za proteklu godinu, [Prizren, 20. XI 1948]; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 123, Godišnji izveštaj mesnog komiteta KPS u Peći za 1948, [Peć, 7. XII 1948]; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 121, Miloš R. Džudović, Izveštaj o radu i stanju partijske organizacije sreza gnjilanskog u toku 1947 godine, [Gnjilane, 22. XII 1947]; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 121, [Godišnji izveštaj SK KPS Vučitrn za 1948. godinu, Vučitrn, 1948?]; DAS, Đ2, Odeljenje za informacije, k. 1, Zapisnik sa sastanka SK KPS Kovin, 26. VI 1945; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 121, Lakić Simonović, Godišnji izveštaj o radu M. K. K. P. S. za Kosovsku Mitrovicu u 1948 godinu [sic], Kosovska Mitrovica, 20. XI 1948; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 123, Godišnji izveštaj rada partiske organizacije sreza podrimskog Orahovac, [Orahovac, 7. XII 1948]; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 106, Godišnji izveštaj [Mesnog komiteta KPS], Apatin, 20. XI 48. Šovinizam je u nekim slučajevima bio potpuno ne-skriven, a poprimao je i vid fizičkog nasilja (DAS, Đ2, Odeljenje za informacije, k. 2, Izveštaj sa sastanka sekretara ćelija i mesnih komiteta Partijske organizacije sa terena Stare Pazove, 17. IV 1948).

žbenog jezika, nedostatka predavača i literature na svojim jezicima.¹⁴⁷ To je dodatno otežavalo njihovo uključivanje u KPJ, a manjak manjinskih kadrova je opet otežavao prenošenje partijskih ideja među manjinske mase i sprovođenje partijske politike među njima. Nejednaka zastupljenost u Partiji (kao i nejednako učešće u NOB-u) odslikavala se i na zastupljenost u administraciji, pa i privrednim organizacijama, tj. na podelu rukovodećih i izvršnih radnih mesta, pa je podela društvenih uloga nekad dobijala nepoželjne etničke konture.¹⁴⁸ Sledstveno

---

147 Čak je i u Vojvodini, gde je opšti nivo pismenosti bio viši nego u ostatku Srbije, 1947. godine tek svaki deseti član KPJ imao završenu osnovnu školu (Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 138). U drugim krajevima, a posebno na Kosovu i Metohiji, stanje je bilo i mnogo gore. Partijski vrh je pokušao da ovakvo stanje popravi ideološkim i opšteobrazovnim kursevima i rasturanjem partijske štampe uključujući i onu na manjinskim jezicima. Problem je, međutim, bio što dobar deo članstva nije želeo da uči ili da čita štampu. Uz to, i štampa se nejednako distribuirala, a nedostajalo je i kadrova, štamparskih pogona i novinara – posebno manjinskih (Janjetović, *Konfrontacija*, 308–309).

148 DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 124, Zapisnik sa sastanka Mesnog komiteta KPS u Prištini, Priština, 28. XII 1948; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 121, Izveštaj o stanju i radu partijske organizacije sreza gnjilanskog u 1948 godini, [Gnjilane, 21. XI 1948]. Up. i zanimljive primere u: DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 106, SK KPS Baška [sic] Topola, Godišnji izveštaj za 1948 godinu, [Bačka Topola, 30. XI 1948]. Prilikom zapošljavanja ulogu je igrala i stručna sprema – koja je zbog predratnog školskog sistema u nekim krajevima na početku bila u proseku viša kod pripadnika većinskih naroda nego kod manjinaca. Ovo je, uz moralno-političku podobnost i naravno odgovarajuću međusobnu povezanost, doprinosilo podzastupljenosti pripadnika manjina.

manjem udelu u Partiji, i udeo manjinaca u „masovnim organizacijama“ bio je manji nego što je trebalo.¹⁴⁹

*Kulturno-prosvetna politika KPJ
prema nacionalnim manjinama*

Da bi pokazali da misle ozbiljno u pogledu ravnopravnosti, ali i u sklopu podizanja obrazovnog nivoa celokupnog stanovništva i odgajanja mladih naraštaja u duhu komunističke ideologije, komunističke vlasti su odmah prionule i na otvaranje manjinskih škola i kurseva za opismenjavanje.¹⁵⁰ Utvrđen je princip školovanja na maternjem jeziku,¹⁵¹ ali je njegovom sprovođenju na putu stajalo više

---

149 DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 113, Godišnji izveštaj Sreskog komiteta KPS Pančeva za 1947 godinu Centralnom komitetu KPS, Pančevo, 29. XII 1947; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 113, Godišnji izveštaj Sreskog komiteta KPS Pančevo 1948 godine, Pančevo, 3. XII 1948; DAS, Đ2, Agitprop komisija, k. 10, Problemi ideološko-političkog i kulturnog rada kod nacionalnih manjina u Vojvodini, [1949]; DAS, BIA, III/9, Mađari 1918–1955; DAS, BIA, VIII/13, Mađarska nacionalna manjina, I deo, KPD Bileća, 1. II 1954.

150 Kursevi su bili značajni pre svega za manjine u južnim krajevima, kod kojih je nepismenost procenjivana i do 90%. Tako je do kraja 1948. godine po službenim podacima na tim tečajima opismenjeno 71.220 Albanaca (Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 143). Bio je to drastičan i svima vidljiv raskid s obrazovnom politikom predratnog kraljevskog režima. Kod manjina na severu brojevi nepismenih su uskoro svedeni na simbolične (DAS, BIA, III/109, Rusini u FNRJ, [prva polovina 1949]; *National Minorities in Yugoslavia*, (Belgrade: Jugoslavija, 1959), 24; Popi, *Românii*, 131; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 195).

151 AJ, 507, XVIII – k.6/1-24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945–1956. godine, [1956]; AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24,

teškoća. Prvi je bio nedostatak kadrova, koji se pokušao rešiti otvaranjem učiteljskih škola,¹⁵² kursevima za priučene nastavnike,¹⁵³ zadržavanjem u službi albanskih, bugarskih i rumunskih učitelja pridošlih iz inostranstva tokom okupacije i dovođenjem dodatnih (iz Albanije i Čehoslovačke).¹⁵⁴ Bili su to jasni znaci dobre volje, ali će problem broja nastavnika i njihovog kvaliteta ostati trajan još više decenija.¹⁵⁵ Isto je važno za udžbenike koje nije imao ko da piše ili

---

Problem škola nacionalnih manjina i reforma škole, VI 1956; Jončić, *Nacionalne manjine*, 51; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 112.

- 152 Đorđe Bajić, „Škole i školski sistem“, *Vojvodina 1944–1954*, (Novi Sad: Matica srpska, [1954]), 326; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 144, 163, 211; Veljo Tadić, “Education and Cultural Transformation of Kosovo“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 199.
- 153 AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24. Njihov kvalitet bio je nizak, a posebno ih je bilo dosta iz redova šiptarske, turske i bugarske narodnosti (Školstvo nacionalnih manjina, [1956?]; AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24, Stanje i problemi školske mreže, 25. X 1957).
- 154 AS, BIA, III/121, Analiza u vezi nacionalnih manjina na teritoriji grada Prištine, 22. III 1956; AS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 125, Godišnji izveštaj sreskog komiteta KP Srbije [Uroševac, 19. XI 1948]; S AJ, 507, XVIII – k. 3/1-36, Sadašnja kampanja IE zemalja i držanje pripadnika nacionalnih manjina u FNRJ, 4. X 1958; Животић, *Југославија*, 242.
- 155 Dugoročni problem je ostalo i ideološko usmerenje velikog dela manjinskih učitelja, koji su prečesto naginjali nacionalizmu i religioznosti (DAS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Stenografske beleške sa proširenog sastanka Ideološke komisije i Komisije za nacionalne manjine, 23. III 1962; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 119, Zapisnik sa sastanka Sreskog komiteta KPS u Orahovcu, 24. IX 1951; DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 120, Godišnji izveštaj Sreskog komiteta KPS – Suva Reka za 1949 godinu, Suva Reka 6. XII 1949; DAS,

prevodi, a koji su zbog malih tiraža bili skuplji nego za većinsko stanovništvo. Pored toga, federalna struktura zemlje nije omogućavala da se i malobrojni udžbenici iz jedne republike automatski koriste za škole iste manjine u drugoj republici.¹⁵⁶ Pored formalnih vidova obrazovanja, nove vlasti su se trudile da podignu obrazovni nivo stanovništva, pa i manjinskog, prosvetnim i stručnim tečajima, narodnim univerzitetima i javnim predavanjima.¹⁵⁷ I ti kursevi su se suočavali sa sličnim teškoćama kao i školstvo.

BIA, III/136, Stanje šiptarskog prosvetnog kadra na terenu Autonomne kosovsko-metohijske oblasti, [1953?]; DAS, BIA, III/140, Analiza o šiptarskoj inteligenciji, srez Peć, septembar 1956; DAS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957; DAS, BIA, III/140, Analiza prosvetnog kadra za grad Peć, 1. III 1958; DAS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Informacija o nekim problemima društvene i političke aktivnosti omladine nacionalnih manjina, [1961?]; DAS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Stenografske beleške sa proširenog sastanka Ideološke komisije i Komisije za nacionalne manjine, 23. III 1962; AJ, 507, XVIII – k. 5/1-43, Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, 25. III 1957; DAS, BIA, III/109, Elaborat o Rusinima u Vojvodini, Novi Sad, 2. VI 1955).

156 Nedostatak manjinskih udžbenika uslovio je da na njima bude težište izdavačke politike za manjine tokom prvih desetak godina posle Drugog svetskog rata (AJ, 507, XVIII – k. 2/1-16, Autonomna kosovsko-metohijska oblast, [1957]; AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945-1956. godine, [1956]; AJ, 507, XVIII – k. 8/1-41, Izdavačka delatnost na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini u periodu 1946-1957, 15. IX 1958; AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24, Stanje školstva za nacionalne manjine u NRH, [14. IX 1957]).

157 AJ, 507, III/82, Izveštaj o nacionalnim manjinama u FNRJ, 14. X 1958; DAS, BIA, I/258, Slovačka nacionalna manjina, 26. III 1956; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 153, 167, 195, 207;

Osim Partije, masovnih organizacija i škola, novu ideologiju trebalo je da prenosi i štampa. Istovremeno, ona je bila opipljiv znak brige o nacionalnoj ravnopravnosti. Od toga su pre svega imale koristi manjine koje pre rata nisu imale mogućnosti da razvijaju štampu na svom jeziku (Albanci, Turci). S druge strane, velika i pismena mađarska nacionalna manjina je u pogledu štampe posebno prvih posleratnih godina prolazila mnogo slabije nego u međuratnom razdoblju – broj listova se drastično smanjio usled nedostatka kadrova, papira i tehničkih mogućnosti, a kao i drugde zavladao je ideološka uniformnost. Ostale malobrojnije manjine su u pogledu broja listova, njihovog kvaliteta i tiraža uglavnom ostale na predratnom nivou. Uprkos ideološkom jednonumlju takva štampa, iako nije uspevala da ideološki indoktrinira većinu manjinaca, omogućavala je da oni očuvaju jezik i osećaj nacionalne pripadnosti.¹⁵⁸

Ströhle, *Aus den Ruinen*, 133; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 422.

158 Više o razvoju manjinske štampe v. AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, AKMO 1956; AJ, fond 130, Savezno izvršno veće, 140–190, Neki problemi izdavačke delatnosti u AKMO, [posle 1957]; AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, AKMO 1956; AJ, 507, XVIII – k. 8/1-41, Izdavačka delatnost na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini u periodu 1946–1957, 15. IX 1958; AJ, 130–140/190, Informacija o izdavačkoj aktivnosti na jezicima nacionalnih manjina (albanskom i turskom) u NR Makedoniji u periodu 1946–1958 godine, [1958]; AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, Informacija o nekim pitanjima nacionalnih manjina u NR Makedoniji, [8. XII 1958]; Janjetović, *Konfrontacija*, 619–637; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 155–156, 173–174, 185–186, 190, 195, 203, 207, 210–211; Popi, *Românii*, 125, 339–340, 421–427; Ласло Рехак, „Штампа у Војводини“, *Војводина 1944–1954*, (Нови Сад: Матица српска,

Ništa manje važan oblik ideološkog usmeravanja, političke kontrole i dokazivanja nacionalne ravnopravnosti nisu bila ni kulturno-prosvetna društva i kulturni savezi za pojedine manjine. Kulturna i ostala društva su u severnim delovima zemlje imala dugu tradiciju koju su komunisti morali da nastave (da njihov režim ne bi izgledao restriktivniji od buržoaskog), ali su se oni trudili da manjinska društva stave pod svoju kontrolu.¹⁵⁹ Tome su u krajnjem slučaju služili i kulturni savezi. Prvi takav savez osnovan je za mađarsku nacionalnu manjinu u Vojvodini – već krajem 1944, a onda službeno u junu 1945. godine. Početkom 1948. godine njegov rad je raširen na celu zemlju, a naredne je imao 22 podružnice u Vojvodini i četiri u Hrvatskoj.¹⁶⁰ U

1954), 349–350, 361–363, 366; Maran, *Kulturne prilike*, 87, 204–205, 209, 212, 216–219; Mihajlo Hornjak, „Bački i sremski Rusini (poreklo, način života, položaj i prava, institucije i organizacije)“, *Rusini, Rusnaci, Ruthenians (1745–2005)*, I, (Novi Sad: Prometej, 2006), 70; Ismail Eren, „Turska štampa u Jugoslaviji (1866–1966)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15/1964–1965, 370–395.

159 Borba sa građanskim elementima koji su bili nosioci ovih udruženja bila je duga i nikad nije završena jednoznačnom pobedom komunista i njihovih pristalica (DAS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Izvodi iz godišnjih izveštaja o nacionalnim manjinama, [1952?]).

160 AJ, XVIII – 3/1-36, Udruženja nacionalnih manjina, 19. XI 1949; Kasaš, *Mađari*, 198; Јурај Спeвaк, „Пoглeд нa мaсoвнo-кyлтурнy дeлaтнoст“, *Вoјвoдинa 1944–1954*, (Нови Сaд: Мaтицa српскa, 1954), 332; Mr Klara Toht-Glemba, „Identitet vojvodanskih Mađara i kulturna politika od 1945-2001“, (doktorska disertacija Beogradski univerzitet, Fakultet političkih nauka, 2010), 118. UDB je njegovu delatnost, personalni sastav i iredentističko usmerenje vođa izjednačilo s njegovim predratnim izdanjem, Jugoslovenskim mađarskim kulturnim savezom (DAS, BIA, VIII/9, Mađari 1918–1955). Isto su ocenjena mađarska kulturno-prosvetna društva (DAS, BIA, VIII/13, Mađarska nacionalna manjina, I, KPD Bileća, 1. I 1954).

oktobru 1945. godine osnovana je Ruska matka za sveobuhvatni razvoj rusinske kulture. Međutim, zbog prevelikog raskoraka između želja i mogućnosti, 1948. godine se samoraspustila, a kulturni rad je nastavljen kroz pojedinačna udruženja.¹⁶¹ Matica slovačka je obnovljena u avgustu 1945. godine kao masovna organizacija koju su uglavnom vodili levičarski elementi.¹⁶² Imala je više stručnih odbora i okupila je 33 ogranka i 5460 članova.¹⁶³ Veliki broj učesnika NOB-a i članova Partije će dovesti i do većeg broja pristalica Rezolucije Informbiroa. Tada je Matica optužena da je prožeta nacionalističkim elementima.¹⁶⁴ U julu 1948. godine uključena je u Savez kulturno-prosvetnih društava Vojvodine (SKPDV), a njeni ogranci su postali odbori SKPDV. Ubrzo zatim, u oktobru 1948. godine, zabranjen je rad svih čeških i slovačkih manjinskih udruženja, koja je već od ranije usmeravala čehoslovačka ambasada, kao i njihova štampa.¹⁶⁵ Rad Matice i izlaženje slovačkog lista *Hlas L'udu*

161 DAS, BIA, III/109, Rusini u FNRJ, [prva polovina 1949]; Спевак, „Поглед“, 332; Hornjak, „Bačko-sremski Rusini“, 45–46. Početkom pedesetih godina u Bosni i Hercegovini bila su aktivna tri ukrajinska kulturna društva (Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 126).

162 DAS, BIA, I/258, Matica slovačka u FNRJ sa sedištem centra [sic] u Bačkom Petrovcu, [1949]; DAS, BIA, I/258, Opšte rukovodstvo Matice slovačke za FNRJ – sedište Bački Petrovac, Novi Sad 20. X 1947.

163 DAS, BIA, I/258, Matica slovačka u FNRJ sa sedištem centra [sic] u Bačkom Petrovcu, [1949]; DAS, BIA, I/258, Istorija slovačke nacionalne manjine i Matice slovačke, [1950].

164 DAS, BIA, I/258, Slovačka nacionalna manjina, 26. III 1956; DAS, Đ2, Kontrolna komisija IB, k. 13, Pokrajinski komitet KPS za Vojvodinu, [1949?]; DAS, BIA, I/258, Slovaci, 26. III 1956.

165 AJ, 507, XVIII – k. 5/1-43, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka u FNRJ, [posle III 1950, pre 1953]. Godine 1952. opet je bilo aktivno

obnovljeni su u maju naredne godine, ali su još godinama bili pod uticajem informbiroovskih elemenata i čehoslovačke ambasade.¹⁶⁶ Za Rumune je u maju 1945. godine osnovan Rumunski kulturni savez s ambicioznim programom rada na svim poljima.¹⁶⁷ Po oceni vlasti, osim izdavanja tri lista, Savez nije bio mnogo aktivan do svog uključivanja u Savez kulturno-prosvetnih društava Vojvodine 1948. godine. Njegova centrala je bila slabije povezana s ograncima po rumunskim mestima. Komunisti su tek 1948. godine preuzeli rukovođenje, pa je rad oživeo.¹⁶⁸ Izgleda, međutim, da su pojedina društva i njihove sekcije bili aktivniji.¹⁶⁹ Građansko-nacionalističke tendencije su po nuždi tolerisane do sukoba s Informbiroom, ali je tada uvedena čvršća kontrola. Savezi su ukinuti i zato što je deo njihovih vodećih ljudi podržao Rezoluciju IB, ali su pojedinačna udruženja nastavila s radom.

---

desetak čeških i 32 slovačka kulturno-prosvetna društva (Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 195, 197).

166 AJ, 507, XVIII – k. 5/1-43, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka u FNRJ, [posle III 1950, pre 1953]; Slobodan Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945–1948/9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“, *Časopis za suvremenu povijest* 2/2010, 428. Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Hrvatske je 20. oktobra 1948. godine raspustilo Savez Čeha. On je obnovljen kao Čehoslovački savez u maju 1949. godine.

167 Popi, *Românii*, 123–124; Maran, *Kulturne prilike*, 85–87.

168 AJ, 507, XVIII – k. 5, O rumunskoj nacionalnoj manjini u Jugoslaviji, [1949?]; AJ, 507, XVIII – k. 9/1-36, Informacija o kulturno-prosvetnom radu nacionalnih manjina u Vojvodini, [17. X 1958]; Maran, *Kulturne prilike*, 109.

169 Po mišljenju Gligora Popija, 22 hora, 20 fanfara, 16 diletantskih i 14 folklornih grupa je do kraja 1947. godine održalo 203 priredbe (Popi, *Românii*, 124).

U južnim delovima zemlje gotovo da nije bilo tradicije kulturno-prosvetnih društava, a zbog njihovog niskog kulturnog nivoa uključivanje Albanaca i Turaka u masovni kulturni rad bilo je posebno teško.¹⁷⁰ Kulturno-umetnička društva su faktički nametnuta odozgo. Do 1949. godine uspelo je da se osnuje pet takvih društava,¹⁷¹ koja je trebalo da prodru među Šiptare, šire kulturu i prosvetu dotad dostupnu masama, ali i komunističku ideologiju.¹⁷² Oblasni komitet KPS za Kosovo i Metohiju je početkom 1949. godine primetio da je broj kulturno-prosvetnih društava porastao, ali da je njihov rad bio kampanjski, uglavnom pred nastupe.¹⁷³ Prema mišljenju Stojkovića i Martića, 1952. godine postojalo je 16 albanskih kulturno-umetničkih društava sa 1840 članova. Uz to, postojala su i četiri mešovita društva sa 150 članova. Četiri društva bila su aktivna u Makedoniji.¹⁷⁴ U Crnoj Gori je do sredine pedesetih godina takođe nastalo nekoliko šiptarskih seoskih kulturno-prosvetnih društava.¹⁷⁵ Radile su i albanske dramske sekcije. Iz njih će se razviti amater-

---

170 AJ, 507, XVIII – k. 2/1-16, O kulturno-prosvetnim pitanjima nacionalnih manjina, 11. III 1960.

171 AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22, Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji, [1949].

172 Prodor u zatvorene albanske porodične i seoske zajednice ostao je težak i desetak godina posle dolaska komunista na vlast ([AKMO, 1956], AJ, 507, XVIII – k. 4/1-22).

173 DAS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 117, Zapisnik sa sastanka Oblasnog komiteta KPS za Kosmet, 22. II 1949.

174 Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 126, 150.

175 AJ, 507, XVIII – k. 1/1-22, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za nacionalne manjine CK Saveza komunista Jugoslavije, održanog 15. marta 1957. godine, Beograd, 20. III 1957.

ska pozorišta u Prizrenu, Peći i Kosovskoj Mitrovici, koja će dati kadar za prvo albansko profesionalno pozorište Prištini, kao i za pionirska pozorišta u Prizrenu, Peći i Kosovskoj Mitrovici. Postojalo je i pozorište lutaka, koje je radilo kako na srpskom, tako i na albanskom.¹⁷⁶ Turska nacionalna manjina je početkom pedesetih godina imala pet kulturno-prosvetnih društava na Kosovu i Metohiji i 16 u Makedoniji.¹⁷⁷ Sve su ovo bili znaci iskrene dobre volje prema nacionalnim manjinama, ali i mnogo više od toga. Sve ove pogodnosti uživali su i pripadnici svih drugih naroda, a one su činile deo rešavanja nacionalnog pitanja – rak-rane međuratne Jugoslavije. Istovremeno, bio je to način kanalisanja i kontrole masovnog kulturnog rada, kao i njegovog korišćenja za potrebe vlasti.

Teritorijalne autonomije kao vid rešavanja manjinskog pitanja

Pored svega ovoga postojao je još jedan način rešavanja nacionalnog pitanja, pre svega dve najveće nacionalne manjine, albanske i mađarske.¹⁷⁸ Radilo se o terito-

---

176 Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 150–151.

177 Stojković i Martić Stojković na jednom mestu navode pet (Martić, *Nacionalne manjine*, 126), a na drugom 16 društava (*Isto*, 211). To je samo jedna od protivrečnosti koje se tiču brojeva, a koje se mogu naći u mnogim neobjavljenim službenim dokumentima.

178 Koča Jončić, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, (Beograd: Savremena administracija, 1962), 32; Aksić, *Položaj*, 69–70, 77–78, 80; Michael Portmann, “Die kommunistische Nationalitätenpolitik in Jugoslawien zwischen Anspruch und Wirklichkeit (1944–1953). Die multinationale Vojvodina auf dem Prüfstand“, *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südost-*

rijalnim autonomijama sovjetske inspiracije.¹⁷⁹ Dve oblasti od velikog značaja u srpskoj istoriji, Vojvodina i Kosovo i Metohija, svoje jasne granice dobile su tek nakon Drugog svetskog rata, kada su priključene srpskoj federalnoj jedinici. Bio je to pokušaj komunističkog vrha da istovremeno umiri najveći deo dveju najbrojnijih nacionalnih manjina kojima je uskraćeno lenjinističko samoopredeljenje, a da istovremeno ne ogorči najbrojniji narod u zemlji, koji je uz to dao najveći doprinos dolasku komunista na vlast – Srbe.¹⁸⁰ Razni autori su uz veliko prisustvo nacionalnih manjina dodavali i istorijske, kulturne i ekonomske razloge, ali smatramo da je baš velika

---

europa 1941–1953, ed. Mariana Hausleitner (München: IKGS Verlag, 2008), 227–228; Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 282. Stvaranje Autonomne kosovsko-metohijske oblasti je svakako delom bilo i u funkciji privlačenja Albanije u državnu zajednicu s Jugoslavijom (Petranović, *Balkanska federacija*, 162; Božović, Vavić, *Surova vremena*, 583; Животић, *Југославија*, 126, 248; „Извештај о разговору Едварда Кардеља са Ј. В. Стаљином“, *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000*, (Београд: ИСИ, 2001), 264).

179 Retrospektivno, Edvard Kardelj je iskreno ocenio: „Međutim, mi smo formalno taj problem rešili verovatno dosta neprincipijelno. U tom smislu mi smo prosto prepisali iz Staljinovog ustava one formulacije koje je u pogledu autonomija imao sovjetski ustav“ (AJ, 507, III/87, Stenografske beleške sa proširene sednice Ideološke komisije Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 22. XI 1961).

180 Petranović, *Srbija*, 696; Ranko Končar, Dimitrije Boarov, *Stevan Doronjski. Odbrana autonomije Vojvodine*, (Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2011), 356; Ströhle, *Aus den Ruinen*, 67–68. O političkoj delikatnosti tog poteza svedoči i Titova izjava iz 1978. godine kako mu je ubeđivanje Srba da prihvate dve autonomne jedinice bio najteži unutrašnjepolitički potez (Pirjavec, *Tito*, 225).

koncentracija manjinskog stanovništva bila odlučujuća.¹⁸¹ Ovo tada, a ni kasnije, nije posebno naglašavano u javnosti, ali je to ležalo u osnovi stvaranja dveju teritorijalnih autonomija, a ne nekakva „antisrpska zavera“ koju u tu odluku učitavaju neki autori.¹⁸² Autonomija republika u okviru federacije je prvih godina ionako bila izuzetno mala, a još je manja bila autonomija dve autonomne oblasti, hijerarhijski potčinjene NR Srbiji.¹⁸³ Zbog toga se prvih godina nije videla nedoslednost ovakvog rešenja – kako prema delovima manjina van autonomnih jedinica, tako i prema pripadnicima drugih naroda.

---

181 U prvom Statutu Autonomne kosovsko-metohijske oblasti se kao razlog autonomije navodi sprovođenje manjinskih prava (Букадиновић, *Аутономија*, 166).

182 Ур. нрг. Букадиновић, *Аутономија*, 168–169. Автор на више места у књизи говори о територијалним аутономијима као неправди према Србији прихватајући тако прећутно „теорију завере“ мање суптилних аутора.

183 Драган Богетић, „Регулисање уставно-правног статуса Косова и Метохије у социјалистичкој Југославији 1946–1990“, *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000*, (Београд: ИСИ, 2001), 175; Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 270–271, 302; Petranović, *Jugoslavija*, 339–340, 371; Попов, Попов, *Аутономија*, 95–97; Shoup, *Communism*, 113. Ljubodrag Dimić je Jugoslaviju tog vremena čak definisao kao „lažnu federaciju“ (Љубодраг Димић, *Историја српске државности, III. Србија у Југославији*, (Београд: САНУ, 2001), 321, 339). Слично мисли и Zdenko Radelić (Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, (Загреб: Школска књига, 2006), 242, 251, 339). Kosta Nikolić je tu ocenu još више заоштрио констатујући да је 1945. године сва власт била сконцентрисана у врху КПЈ (Николић, *Мит*, 380).

Poseban položaj italijanske nacionalne manjine

Na kraju ovog pregleda politike KPJ prema nacionalnim manjinama treba se osvrnuti i na položaj jedne koja to do 1945. godine praktično nije ni bila. Broj Italijana u Kraljevini Jugoslaviji bio je infinitezimalan, a pritom je veći deo njih imao italijansko državljanstvo, pa pravno i nije pripadao nacionalnoj manjini.¹⁸⁴ Broj Italijana je drastično skočio tek kada je Jugoslovenska armija zauzela Istru, veći deo Julijske krajine, Trst i Goricu u maju 1945. godine. Sledećeg meseca zapadni saveznici naterali su jugoslovenske snage da se povuku iz Trsta, Gorice i Pule, a sporna teritorija je podeljena na zonu pod savezničkom i zonu pod jugoslovenskom kontrolom. Nastalo je doba neizvesnosti, koje nije završeno ni mirovnim ugovorom s Italijom u septembru 1947. godine, kojim su Jugoslaviji pripale Rijeka i najveći deo Istre s Pulom. Sudbina tzv. Slobodne teritorije Trsta rešena je 1954. godine.

Italijansko stanovništvo tih krajeva je sve to vreme bilo u neizvesnosti i strahu, koje su podsticali samovoljni i

---

184 Zbog spoljnopolitičke potrebe da se umilostivi opasni zapadni sused, Jugoslavija je pristala da sićušnoj italijanskoj manjini da ogromne povlastice koje ni najbrojnije nacionalne manjine nisu mogle da sanjaju. Paradoksalno, baš te međunarodno priznate povlastice su Italiji omogućavale mešanje u unutrašnje stvari Kraljevine SHS/Jugoslavije (Ilija Pržić, *Zaštita manjina*, (Beograd: Privrednik 1933), 143–149; Pierre Jaquin, *La question des minorités entre l'Italie et la Yougoslavie*, (Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1929), 49–52; László Rehak, „Manjine u Jugoslaviji. Pravno politička studija“, (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 1965), 182–196).

nasilni postupci lokalnih vlasti, grupa i pojedinaca. Iako su oni bili protivni politici vrha KPJ, koja je bila voljna da i Italijanima obezbedi ista prava kao i drugim manjinama, do iseljavanja 80–90% Italijana (oko 250.000 ljudi, od toga oko 180.000 starosedelaca)¹⁸⁵ do sredine pedesetih godina došlo je iz više razloga: straha, sećanja na ubistva bez suda nekoliko stotina Italijana (funkcionera, fašista, činovnika, uglednika) posle kapitulacije Italije u septembru 1943. godine i nekoliko hiljada koje je pri zauzeću 1945. i tokom narednih meseci izvršila OZN, usled hapšenja oko 10.000 drugih (iako je većina uskoro puštena), kao i zbog ekonomskih i socijalnih mera novih vlasti, nespremnosti da se živi u slovenskoj državi, osećanja nacionalnog poniženja, socijalnog pada i straha od rata i privredne teškoće. Opcija koju je predviđao mirovni ugovor ubrzala je odlazak onih koji su se na to odlučili kada je novo stanje postalo trajno. Sukob Jugoslavije s Informbiroom podstakao je na odlazak i levičare, jer se italijanska KP izjasnila za Rezoluciju.¹⁸⁶ Iako su predstavnici italijanske nacionalne manjine

---

185 Teško je sa sigurnošću reći koliko je u toj masi bilo Slovenaca i Hrvata. Po nekim podacima, prvih je moglo biti oko 37.000, a drugih oko 12.000 (Franko Dota, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, (Zagreb: Srednja Europa, 2010), 21).

186 Darko Dukovski, „Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945.–1956.“, *Časopis za suvremenu povijest* 3/2001, 643–649; Darko Dukovski, *Istra. Kratka povijest dugog trajanja*, (Pula: Nova Istra, 2004), 177–204; Darko Dukovski, „Model egzodusa: Istarski Il grande esodo 1945.–1956. godine. Uzroci i posljedice“, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 7, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, (Zagreb, Friedrich-Naumann Stiftung, 2003), 307–325; Karakaš Obradov, „Emigracija talijanskog stanovništva s hrvatskog po-

dobili ista prava kao i druge,¹⁸⁷ a ta prava su čak kasnije zagarantovana bilateralnim ugovorima s Italijom, ta potencijalno velika nacionalna manjina je zbog drastične nedoslednosti u postupanju komunističkih vlasti na početku njihove vladavine svedena na ostatak ostataka – ali vrlo povlašćen!¹⁸⁸

---

dručja tijekom Drugog svjetskog rata i poraća“, *Radovi za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 55/2013, 208–220).

- 187 Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 176–189. Italijani su 1952. godine (dok je proces iseljavanja još teкао) imali 27 osnovnih škola, 12 osmoletki, potpune gimnazije na Rijeci, u Puli i Rovinju, učiteljsku školu na Rijeci i više odeljenja u srednjim stručnim školama, tri kulturno-prosvetna društva i 14 klubova, profesionalno pozorište itd. (*Isto*, 178–181).
- 188 Sporazum kojim su 1954. godine podeljene sporne teritorije rešio je i status manjinskih škola s obe strane granice, a njihov broj se nije smeo smanjivati (Vanni D'Alessio, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji: škole s talijanskim nastavnim jezikom u Istri i Rijeci“, *Časopis za suvremenu povijest* 2/2017, 224). Ovo je dugoročno italijansku manjinu dovelo u povlašćen položaj u odnosu na druge. Godine 1957. u Hrvatskoj je radilo 89 manjinskih škola, od kojih su čak 40 bile italijanske, nasuprot 31 mađarske, 14 čeških, dve slovačke i dve rusinske. Uz to, samo su Italijani imali tri gimnazije i učiteljsku školu (AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945–1956 godine, [1957]). Godinu ranije u Sloveniji, u sreзу Kopar, radilo je 7 osnovnih, dve osmogodišnje škole i četiri gimnazije na italijanskom (AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24, Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 20. II 1957). Koliko je situacija bila nepravedna i neprirodna videlo se još 1971. godine, kada je 21.791 Italijan imao 28 osnovnih i 12 srednjih škola ili odeljenja, a 24.640 Rusina samo četiri osnovne i tri srednje škole ili odeljenja (Савезни завод за статистику, *Статистички календар Југославије 1981*, (Београд, 1981), 37, 134).

Sukob Jugoslavije i SSSR-a i položaj nacionalnih manjina

Sukob jugoslovenskih komunista sa Staljinom 1948. godine, nasuprot tvrdnji nekih autora,¹⁸⁹ nije znatnije, a pogotovo ne trajno pogoršao položaj nacionalnih manjina u zemlji iako su matične zemlje većine nacionalnih manjina (Albanija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Čehoslovačka, Poljska) podržale Rezoluciju IB. Nacionalne manjine, iako protivne komunističkom sistemu, bile su sklone da podrže svoje matice iz nacionalističkih razloga.¹⁹⁰ Među pravim IB-ovcima, naprotiv, manjinci su bili vidno podzastupljeni.¹⁹¹ Kada su jugo-

---

189 Jirí Kocian, Kamil Pikal, "Einleitung", 22; Jan Proházka, "Bulgaren", 189; Adam Ander, "Magyaren", 130; Vladimír Kadlec, "Kosovo-Albaner", 332, sve u: *Minderheiten im sozialistischen Jugoslawien. Brüderlichkeit und Einigkeit*, eds. Kateřina Králová, Jirí Kocian, Kamil Pikal, (Frankfurt a. M, Berlin, Bern, Bruxelles, Oxford, Wien, New York: Peter Lang, 2016); Vickers, *Between Serb and Albanian*, 155. Daniel Heler neosnovano tvrdi da je položaj Albanaca posle Rezolucije Informbiroa postao nalik onome u Kraljevini Jugoslaviji [sic], (Daniel Heler, "Albaner in Serbien, Mazedonien und Montenegro", *Minderheiten*, eds. Králová, Kocian, Pikal, 355, 357).

190 Janjetović, *Konfrontacija*, 375–456.

191 Мирослав Јовановић, Алексеј Тимофејеј, „Списак лица осуђених због Информбироа 1948–1961. Скица за статистичку анализу“, *Заточеници Голог отока. Регистар лица осуђених због Информбироа. Документи Управе државне безбедности ФНР Југославије*, ур. Драгослав Михајловић, Мирослав Јовановић, Горан Милорадовић, Алексеј Тимофејеј, (Београд: Архив Србије, ИСИ, 2016), 38–39; Cvetković, *Iz-*

slovenski komunisti policijskim i političkim merama uspeli da se održe na vlasti i da sačuvaju Jugoslaviju od pretnje s istoka, položaj nacionalnih manjina se definitivno stabilizovao za sledeće četiri decenije. Na njega nije uticao ni loš položaj jugoslovenskih manjina u susednim socijalističkim zemljama.¹⁹²

---

među srpa i čekića, 375; DAS, Đ2, Agitprop komisija, k. 10, Problemi ideološko-političkog i kulturno-prosvetnog rada kod nacionalnih manjina u Vojvodini, [1949]; DAS, BIA, I/258, Slovačka nacionalna manjina, 26. III 1956; DAS, BIA, I/258, Slovaci, Novi Sad, 17. VII 1950; DAS, BIA, VI/15, Spisak lica koja su osuđivana po IB-u, a koja su bila na DKR-u i KPD-u, [s.a.]; DAS, BIA, VIII/9, Mađari 1918–1955; AJ, 507, XVIII – k. 5/1-43, Problemi razvitka nacionalnih manjina: Mađari, Rumuni, Bugari i Šiptari, 1957. Nešto veći broj zabeležen je samo kod Bugara, ali su i tu najverovatnije motivi prestupnika bili pre nacionalistički nego komunistički: još ranije je bilo vidljivo da su bugarski separatisti delovali uglavnom kroz Partiju i „institucije sistema“ (DAS, BIA, III/81, Savez komunista i bugarska nacionalna manjina, [1955]; DAS, BIA, III/74, Elaborat o bugarskoj nacionalnoj manjini, 1. IV 1956; DAS, BIA, III/81, SUP Pirot, Bugarska nacionalna manjina, [1959?]; Petar Dragišić, „Bugarska manjina u Srbiji i rezolucija Informbiroa“, *Tokovi istorije* 1–2/2002, 42–43). Primat egzistencijalnih razloga nad bilo kojom ideologijom najbolje se video na primeru bosanskih Ukrajinaca, kod kojih je do 1948. širena propaganda za iseljenje u SSSR, a potom u SAD i Kanadu (AJ, 507, XVIII – k. 5/1-43, Rusini, ukrajinska manjina i ukrajinska emigracija u FNRJ, [1949?]).

192 Владимир Љ. Цветковић, „Југословенска сазнања о положају српске мањине у Мађарској и Румунији 1948–1953“, *Срби и Југославија. Држава, друштво, политика. Зборник радова*, (Београд: ИНИС, 2007), 378–396; Petranović, *Istorija Jugoslavije, II*, 228–230; Miodrag Milin, Cvetko Mihajlov, Andrej Milin, *Srbi u Baraganskoj golgoti. Novi prilozi*, (Timișoara: Editura Mirton, 2016).

Zaključak

Pitanje nacionalnih manjina je za KPJ u legalnoj fazi rada bilo pre svega agitaciono sredstvo za pridobijanje glasova. Posle zabrane Partije ono će pod uticajem Kominterne postati pomoćno sredstvo za razbijanje Jugoslavije u sovjetskom interesu. Tada je glavna pažnja bila usmerena na jugoslovenske narode, dok se samo za najveće manjine tražila „ravnopravnost“, „sloboda“, a nekada i otcepljenje. Kada je Kominternu prešla na politiku Narodnog fronta, i KPJ se okrenula od razbijanja države ka njenoj federalizaciji, načelno pravo na samoopredeljenje je tiho skinuto s dnevnog reda. Ono je pogotovo postalo samo teoretsko kada su u pitanju bile nacionalne manjine.

Nakon okupacije i razbijanja zemlje KPJ je, kao poslušni ogranak Kominterne, krenula u ustanak kada je bilo potrebno pomoći SSSR-u. Međutim, tokom rata KPJ se sve više osamostaljuje i počinje da vodi svoju revolucionarnu politiku mimo direktiva Kominterne. Komunistički vrh je želeo da iskoristi Narodnooslobodilačku borbu za sticanje vlasti i preobražaj zemlje. Pravo naroda na samoopredeljenje je postalo teoretsko iako je pripadnicima nekih (ali ne svih) nacionalnih manjina mutno nagoveštavana mogućnost priključenja matičnoj državi. Još nije jasno u kojoj meri se radilo o taktici (u krajnjoj liniji o zavaranju), a u kojoj o koliko-toliko ozbiljnim namerama da se susednim zemljama (Albaniji i Bugarskoj) ustupe delovi državne teritorije naseljene pretežno pripadnicima nacionalnih manjina pošto bi se te zemlje povezale sa Jugoslavijom. Istovremeno, ne mnogo dosledno, za Jugoslaviju su

tražene teritorije (Istra, Koruška) velikim delom naseljene ne-jugoslovenskim življem. Bez obzira na te nedoslednosti svim manjinama (osim folksdojčera, koji su za razliku od svih drugih u ratu podjednako neloyalnih manjina, kolektivno kažnjeni) data su sva prava i ponuđena integracija u novo društvo. Ovde su jugoslovenski komunisti pokazali da su shvatili šta znači upravljati višenacionalnom državom, ali su pripadnicima nacionalnih manjina i definitivno uskratili pravo na samoopredeljenje – izuzev iseljavanjem.¹⁹³ I u nastojanju da se pridobiju pripadnici manjina bilo je nedoslednosti, pa i nepravde – pri podeli zemlje različito su tretirani Mađari u Banatu i u Bačkoj; albanski ratni zločinci su se najvećim delom izvukli bez kazne čak i kada su bili dostupni pravosuđu; pripadnici italijanske manjine su prvo bili izloženi neosnovanom pritisku lokalnih vlasti, nezavisno od namera jugoslovenskog

---

193 Pored Italijana, koji su se iseljavali do sredine pedesetih pa i kasnije, organizovano je iseljena veća grupa Čeha i nešto manja grupa Slovaka, gotovo polovina Jevreja i oko 15.000 Poljaka (Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945–1955)*, (Beograd: INIS, 2010), 333–351; Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, 189–190; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 283; Mladenka Ivanković, *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael*, (Beograd: HERAedu, 2017), 63–118; Mladenka Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952). Kraj ili novi početak*, (Beograd: INIS, 2009), 299–355; Ari Kerkkänen, *Yugoslav Jewry. Aspects of Post World War II and Post-Yugoslav Developments*, (Helsinki: Finnish Oriental Society, 2001), 68–80; Dušan Drljača, *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*, (Beograd: SANU, 1985), 71–78; Artur Burda, „Poljski naseljenici u Bosni“, *Zbornik krajiških muzeja* 3/1969, 188–189. Iseljavanje preživelih folksdojčera, te Turaka i dela Šiptara i drugih muslimana pedesetih godina, daleko prevazilazi vremenski okvir ovog rada.

komunističkog vrha, da bi onda međunarodnim ugovorima stekli povlašćeni položaj u odnosu na sve druge manjine; lokalne i oblasne vlasti i albanski meštani vršili su reviziju agrarne reforme na štetu dela predratnih kolonista koji su ostali bez pomoći saveznih organa itd. S druge strane, komunističke vlasti zbog subjektivnih (nacionalizma u partijskim redovima, sektašenja) i objektivnih slabosti (nedostatka sredstava, kadrova), nisu uspevale ni da obezbede potpunu ravnopravnost manjina na svim poljima uprkos nastojanjima ljudi na vrhu. Međutim, u trenutku velikog iskušenja jugoslovenski komunisti uspeali su da ostanu dosledni, tako da se sukob s matičnim zemljama većine nacionalnih manjina nije odrazio na položaj manjinskih zajednica i njihovih pripadnika.¹⁹⁴ Shvativši vrednost veće višenacionalne državne zajednice, KPJ je posle dosta meandriranja nakon trideset godina našla doslednu manjinsku politiku, koja je obećavala da će biti na korist kako manjinama tako i državi. Analiza toga u šta se ta politika izrodila narednih decenija obim ovog rada učinila bi neprihvatljivim.

Rezime

Komunistička partija Jugoslavije se isprva nije bavila nacionalnim pitanjem, za koje je smatrala da je rešeno jugoslovenskim ujedinjenjem 1918. godine. Ono se, međutim, uskoro nametnulo, a Kominternu i KPJ su uvidele njegovu političku upotrebljivost. Od sredine dvadesetih

---

194 Veća represija kojoj su bili izloženi i pripadnici manjina primenjena je nad svim građanima.

do sredine tridesetih godina KPJ je sledila Kominterninu liniju razbijanja buržoaske Jugoslavije. U tom kontekstu, nacionalnim manjinama je mutno nuđeno samoopredeljenje, oslobođenje ili kulturna autonomija. To nije bilo dovoljno da se između dva svetska rata za KPJ pridobije veći broj pripadnika manjina.

Tokom Drugog svetskog rata većina pripadnika nacionalnih manjina, posebno onih najvećih, priklonila se okupatorima koji su rasparčali Jugoslaviju. Nešto veći broj manjinaca prišao je Narodnooslobodilačkoj borbi pod vođstvom komunista tek 1943. godine, a i tada mahom iz redova manjih slovenskih manjina. Uprkos tome, na drugom zasedanju AVNOJ-a pripadnicima manjina obećana su sva prava.

Međutim, prilikom oslobođenja Vojvodine u jesen 1944. godine folksdojčeri su izloženi masovnim ubijanjima, zlostavljanjima, pljački i silovanjima, imovina im je konfiskovana, a uskoro je celokupno nemačko stanovništvo bilo zatvoreno u logore, odakle su vlasti htele da ih isele u Nemačku. Mađarska manjina je zamalo izbegla sličnu sudbinu, ali se politika prema njoj ubrzo promenila i pretvorila u politiku integracije. Na Kosovu i Metohiji su posle gušenja albanske pobune u proleće 1945. godine Albancima data sva prava – uključeni su u organe vlasti i masovne organizacije, za njih su otvarane škole, a zločinci iz njihovih redova slabo su gonjeni. Delu kolonista nije dozvoljen povratak na svoja imanja da bi se pridobili Albanci. Iako su komunistički rukovodioci hteli da slične integrativne povlastice daju novostečenoj italijanskoj manjini, njen najveći deo iselio se do sredine pedesetih godina.

Do 1948. godine uspostavljen je sistem nacionalne ravnopravnosti, koji je u slučaju Albanaca, Mađara i drugih manjina u okviru Srbije ojačan teritorijalnom autonomijom Kosova i Metohije i Vojvodine. Sve je to omogućilo razvijanje manjinskih škola, kulturno-prosvetnih društava, štampe i političku participaciju. Sukob oko Rezolucije Informbiroa, koju su podržale matične zemlje većine nacionalnih manjina, nije se trajno loše odrazio na položaj manjinaca – uprkos privremenom pojačanju represije prema svim građanima, jugoslovenski komunisti nisu želeli da vode recipročnu politiku prema nacionalnim manjinama.

Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije: Fond 50, Predsedništvo vlade FNRJ; Fond 130, Savezno izvršno veće; Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 513, Zbirka Moše Pijade

Državni arhiv Srbije: Bezbednosno-informativna agencija; Fond Savez komunista Srbije, Đ2, Odeljenje za informacije; Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje; Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS

Vojni arhiv: Mikrofilm IAPKSKV 2, Istorijski arhiv Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine; Vojne oblasti

Izveštaj o razgovoru Edvarda Kardelja sa J. V. Staljinom. *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878–2000*, 257–267. Beograd: ISI, 2001. (Cyrillic)

Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumentata, I tom, 1914–1943, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević. Beograd: Prosveta, 1987.

Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumentata, II tom 1943–1986, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević. Beograd: Prosveta, 1987.

- Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar i dr. Slavonski Brod, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.
- Titoist Atrocities in Vojvodina 1944–1945. Serbian Vendetta in Bacska*, Tibor Cseres. Buffalo, NY, Toronto: Hunyadi Publishing 1993.
- Titoisti. Istorijski spisi*, Enver Hodža. Tirana, 1982. [prevod za internu upotrebu]
- Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Stationen eines Völkermords*, Arbeitskreis Dokumentation. München: Donauschwäbische Kulturstiftung, 1998.
- Ačkoska, Violeta. *Bratstvoto i edinstvoto 1944–1974. Pomegu harmonija i disharmonija*. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 2002. (Cyrillic)
- Aksić, Stanoje. *Položaj autonomnih pokrajina u ustavnom sistemu SFR Jugoslavije*. Beograd: Naučna knjiga, 1967.
- Ander, Adam. "Magyaren". *Minderheiten im sozialistischen Jugoslawien. Brüderlichkeit und Einigkeit*, eds. Kateřina Králová, Jirí Kocian, Kamil Pikal, 125–149. Frankfurt a. M, Berlin, Bern, Bruxelles, Oxford, Wien, New York: Peter Lang, 2016.
- Antić, Vicko. „Dejstva Korpusa narodne odbrane Jugoslavije na razbijanju kontrarevolucionarnih snaga u poslednjoj godini rata“. *Za pobedu i slobodu. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. Učesnici govore*, 604–611. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.
- Antonijević, Nenad. *Kosovo i Metohija 1941–1945. godina – ratni zločini*. Beograd: Muzej žrtava genocida, 2017. (Cyrillic)
- Atanacković, Žarko. *Srem u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*. Beograd: Mesna zajednica, Mesni odbor SUBNOR-a Šimanovci, 1969. (Cyrillic)
- Atanacković, Žarko. *Vojvodina u borbi 1941–1945*. Novi Sad: Forum, 1959.
- Atanacković, Žarko. *Zemun i okolina u ratu i revoluciji*. Beograd: Nolit, 1962.
- Bajić, Đorđe. „Škole i školski sistem“. *Vojvodina 1944–1954*, 317–329. Novi Sad: Matica srpska, 1954. (Cyrillic)
- Bajrami, Hakif. „Partijska organizacija na Kosovu i Metohiji (novembar 1944–maj 1945)“. *Osnivački kongres Komunističke partije Srbi-*

- je. *Zbornik radova*, 111–114. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1988. (Cyrillic)
- Bartl, Peter. *Albanci od Srednjeg veka do danas*. Beograd: Clio, 2001. (Cyrillic)
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
- Biljnja, Vladimir. *Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije Rusina u Vojvodini (1918–1941)*. Novi Sad: Forum, 1987.
- Bogdanović, Dimitrije. *Knjiga o Kosovu*. Beograd: SANU, 1985. (Cyrillic)
- Bogetić, Dragan. „Regulisanje ustavno-pravnog statusa Kosova i Metohije u socijalističkoj Jugoslaviji 1946–1990“. *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878–2000*, 175–202. Beograd: ISI, 2001. (Cyrillic)
- Bojković, Dušan. „Albansko stanovništvo u procesu izgradnje „narodne vlasti“ na Kosovu i Metohiji 1945“. 1945. *Kraj ili novi početak? Tematski zbornik radova*, 107–140. Beograd: INIS, 2016. (Cyrillic)
- Borozan, Đorđe. *Velika Albanija. Porijeklo – ideje – praksa*. Beograd: Vojnoistorijski institut Vojske Jugoslavije, 1995. (Cyrillic)
- Borozan, Đorđe. „Kosovo i Metohija u granicama protektorata Velika Albanija 1941–1944“. *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878–2000. Zbornik radova*, 104–132. Beograd: ISI, 2001. (Cyrillic)
- Božović, Branislav, Milorad Vavić. *Surova vremena na Kosovu i Metohiji. Kvislinzi i kolaboracija u Drugom svetskom ratu*. Beograd: ISI, 1991.
- Burda, Artur. „Poljski naseljenici u Bosni“. *Zbornik krajiških muzeja* 3/1969, 185–189.
- Clewing, Konrad. “Mythen und Fakten zur Ethnostruktur in Kosovo – ein geschichtlicher Überblick“. *Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf*, eds. Konrad Clewing, Jens Reuter, 17–63. München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2000.
- Cvejić, Ruža. „Uloga Komunističke partije Jugoslavije u organizovanju i radu Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju“. *Istraživanja* 1/1971, 245–255.
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*. Beograd: ISI, 2006.
- Cvetković, Srđan. „Pregled uhapšenih i streljanih lica od Ozne na teritoriji Vojvodine do 20. juna 1945“. *Istorija 20. veka* 1/2011, 189–200.

- Cvetković, Vladimir Lj. „Jugoslovenska saznanja o položaju srpske manjine u Mađarskoj i Rumuniji 1948–1953“. *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova*, 378–396. Beograd: ISI, 2007.
- D'Alessio, Vanni. „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji: škole s talijanskim nastavnim jezikom u Istri i Rijeci“. *Časopis za suvremenu povijest* 2/2017, 219–241.
- Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, ed. Theodoer Schieder. Augsburg: Weltblick Verlag, 1995.
- Dedijer, Vladimir. *Jugoslovensko-albanski odnosi 1939–1948*. Beograd: Borba, 1949. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Istorija srpske državnosti, III. Srbija u Jugoslaviji*. Beograd: SANU, 2001. (Cyrillic)
- Dimitrijević, Bojan. „Šiptarski oružani izazov komunističkim vlastima u Jugoslaviji 1945–1950“. *Istorija 20. veka* 2/2002, 49–60.
- Dota, Franko. *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.
- Dragišić, Petar. „Bugarska manjina u Srbiji i rezolucija Informbiroa“. *Tokovi istorije* 1–2/ 2002, 37–45.
- Dragišić, Petar. *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*. Beograd: INIS, 2007.
- Drljača, Dušan. *Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama*. Beograd: SANU, 1985.
- Drljević, Savo. „Kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji. Zavođenje vojne uprave februara 1945“. *Za pobjedu i slobodu. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. Učesnici govore*, 589–603. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.
- Dukovski, Darko. „Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945.–1956.“. *Časopis za suvremenu povijest* 3/2001, 633–667.
- Dukovski, Darko. *Istra. Kratka povijest dugog trajanja*. Pula: Nova Istra, 2004.
- Đaković, Spasoje. “The Communist Party of Yugoslavia in the National Liberation Struggle and Revolution in Kosovo and Metohija“. *Kosovo. Past and Present*, 123–138. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Đaković, Spasoje. *Sukobi na Kosovu*. Beograd: Narodna knjiga, 1986. (2. izd.)
- Kocian, Jiří, Kamil Pikal. “Einleitung“. *Minderheiten im sozialistischen Jugoslawien. Brüderlichkeit und Einigkeit*, eds. Kateřina Králová, Jiří

- Kocian, Kamil Pikal, 18–25. Frankfurt a. M, Berlin, Bern, Bruxelles, Oxford, Wien, New York: Peter Lang, 2016.
- Eren, Ismail. „Turska štampa u Jugoslaviji (1866–1966)“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14–15/1964–1965, 370–395.
- Ferenc, Tone. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*. Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979.
- Ferenc, Tone. „Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno“. „Nemci“ na Slovenskem 1941–1955, ur. Dušan Nečak, 99–144. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998.
- Fischer, Bernd J. *Albania at War 1939–1945*. West Lafayette: Purdue University Press, 1999.
- Folić, Milutin. *Komunistička partija Jugoslavije na Kosovu 1919–1941*. Priština: Jedinstvo, 1987.
- Folić, Milutin. „Pojava kontrarevolucije na Kosovu krajem 1944. i početkom 1945. godinjeni napori KPJ na njenom prevazilaženju“. *Osnivački kongres Komunističke partije Srbije. Zbornik radova*, 139–144. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1988. (Cyrillic)
- Frensing, Hans Hermann. *Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südostdeutschen Volksgruppe*. München: Oldenbourg, 1970.
- Gaćeša, Nikola. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji, 1945/1948*. Novi Sad: Matica Srpska, 1984.
- Gaćeša, Nikola. „Agrarna reforma i kolonizacija u Vojvodini 1945–1948“. Nikola Gaćeša, *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, 450–477. Novi Sad: Matica srpska, 1995. (Cyrillic)
- Gaćeša, Nikola. „Naseljavanje Kosova i Metohije između dva svetska rata i rešavanje naseljeničkog pitanja posle Drugog svetskog rata“. Nikola Gaćeša, *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, 247–258. Novi Sad: Matica srpska, 1995. (Cyrillic)
- Geiger, Vladimir. *Nestanak Folksdojčera*. Zagreb: Nova stvarnost, 1997.
- Geiger, Vladimir. „Sudbina Folksdojčera u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje nakon Drugog svjetskog rata)“. Vladimir Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, 9–52. Zagreb: Nova stvarnost, 1997.
- Gelner, Ernst. *Naciite i nacionalizmot*. Skopje: Kultura, 2001. (Cyrillic)

- Gligorijević, Branislav. *Kominternu jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd: ISI, 1992.
- Golubović, Zvonimir. „Uzroci, oblici i način stradanja stanovnika Bačke 1941–1948. godine“. *Međunarodni naučni skup Istina*, ur. Dragoljub Živković, 311–344. Novi Sad: VANU, 2004.
- Hadri, Ali. *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941–1945*. Beograd: Zavod za istoriju Kosova, 1973.
- Hanzl, Josip, Josip Matušek, Adolf Orct. *Borbeni put prve čehoslovačke brigade "Jan Žižka z Trocnova"*. Daruvar: Čehoslovački savez u SR Hrvatskoj, 1968.
- Heler, Daniel. "Albaner in Serbien, Mazedonien und Montenegro". *Minderheiten im sozialistischen Jugoslawien. Brüderlichkeit und Einigkeit*, ur. Kateřina Králová, Jiří Kocian, Kamil Pikal, 353–377. Frankfurt a. M, Berlin, Bern, Bruxelles, Oxford, Wien, New York: Peter Lang, 2016.
- Hornjak, Mihajlo. „Bački i sremski Rusini (poreklo, način života, položaj i prava, institucije i organizacije)“. *Rusini, Rusnaci, Ruthenians (1745–2005)*, I, 23–70. Novi Sad: Prometej, 2006.
- Hoti, Izber. „Uloga i značaj jedinica Narodnooslobodilačke vojske u formiranju društveno-političkih organizacija na Kosovu (1941–1945)“. *Osnivački kongres Komunističke partije Srbije*, 259–264. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1988.
- Hoxha, Hajredin. „Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji (Izabrana poglavlja)“. *Časopis za kritiko znanosti* 51–52/1982, 235–366.
- Hrečkovski, Slavica. „Četa „Ernst Thälmann“ u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji“. *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* 1/1984, 331–350.
- Isić, Momčilo. *S narodom, za narod. Sreten Vukosavljević 1881–1960*. Beograd: INIS, 2012. (Cyrillic)
- Ivanković, Mladenka. *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael*. Beograd: HERAedu, 2017.
- Ivanković, Mladenka. *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952). Kraj ili novi početak*. Beograd: INIS, 2009.
- Ivanov, Pavle Dželetović. *Balistički pokret 1939–1952. Masovnost, saradnja sa italijanskim i nemačkim okupatorima i zločini nad Srbima*. Beograd: Arhiv Srbije, 2000. (Cyrillic)

- Janjetović, Zoran. *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*. Belgrade: University of Mary, 2005 (2nd. ed.)
- Janjetović, Zoran. *Konfrontacija i integracija. Nacionalne manjine u Srbiji 1944–1964*. Beograd: INIS, 2022.
- Jaquin, Pierre. *La question des minorités entre l'Italie et la Yougoslavie*. Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1929.
- Jareb, Mario. "The German Ethnic Group in the Independent State of Croatia [Deutsche Volksgruppe in Kroatien] from 1941 to 1945". *Review of Croatian History* 3/2007, 201–217.
- Joksimović, Sekula. „Formiranje i delatnost Korpusa narodne odbrane Jugoslavije“. *Vojnoistorijski glasnik* 1/1985, 61–86.
- Jončić, Koča. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*. Beograd: Savremena administracija, 1962.
- Jovanović, Miroslav, Aleksej Timofejev. „Spisak lica osuđenih zbog Informbiroa 1948–1961. Skica za statističku analizu“. *Zatočenici Golog otoka. Registar lica osuđenih zbog Informbiroa. Dokumenti Uprave državne bezbednosti FNR Jugoslavije*, ur. Dragoslav Mihajlović i dr., 37–48. Beograd: Arhiv Srbije, ISI, 2016. (Cyrillic)
- Kadlec, Vladimír. "Kosovo-Albaner". *Minderheiten im sozialistischen Jugoslawien. Brüderlichkeit und Einigkeit*, eds. Kateřina Králová, Jiří Kocian, Kamil Pikal, 325–352. Frankfurt a. M., Berlin, Bern, Bruxelles, Oxford, Wien, New York: Peter Lang, 2016.
- Karakaš Obradov, Marica. *Novi mozaici nacija u „novim poređcima“*. *Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Kerkkänen, Ari. *Yugoslav Jewry. Aspects of Post World War II and Post-Yugoslav Developments*. Helsinki: Finish Oriental Society, 2001.
- Karner, Stefan. *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte ihrer Entwicklung 1939–1997*. Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Herma-goras Verlag, 1998.
- Kasaš, Aleksandar. *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996.
- King, Robert. *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tensions among Balkan Communist States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1973.
- Kolar Dimitrijević, Mira. „Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 1/1995, 125–135.

- Končar, Ranko. „Osnivački kongres KPS i istorijske osnove federalne Srbije kao složene jedinice“. *Osnivački kongres Komunističke partije Srbije. Zbornik radova*, 145–152. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1988. (Cyrillic)
- Končar, Ranko, Dimitrije Boarov. *Stevan Doronjski. Odbrana autonomije Vojvodine*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2011.
- Krnić, Z., S. Ljubljanić, C. Tomljanović. „Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH“. *Zbornik [Historijskog instituta Slavonije]* 1/1963, 26–40.
- Krnić, Zdravko. “The German Volksgruppe in the Independent State of Croatia as an Instrument of German Occupation Policy in Yugoslavia“. *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, 604–621. Belgrade: ISI, 1977.
- Krnić, Zdravko. „Položaj Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj državi Hrvatskoj“. *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* 1/1984, 233–249.
- Kumanov, Živan. „Bačka u Narodnooslobodilačkoj borbi“. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 27/1960, 49–71. (Cyrillic)
- Lukač, Dušan. „Politika KPJ prema nacionalnom pitanju uoči Aprilskog rata i pred ustanak 1941. godine“. *Prilozi za istoriju socijalizma* 7/1970, 1–50 (poseban otisak)
- Lukač, Dušan. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*. Beograd: ISI, NIP Export Press, 1972.
- Malcolm, Noel. *Kosovo. A Short History*. London: Pan, 1998.
- Malović, Gojko. „Vojna uprava u Banatu 1944–1945“. Magistarski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Grupa za istoriju, 1979.
- Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*. Beograd: Službeni list, 2007.
- Maran, Mirča. *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945–1952*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihajlo Pavlov“, 2008.
- Marjanović, Jovan. *Ustanak i Narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1963.
- Mikola, Milko. „Koncentracijska taborišča za pripadnike nemške in madžarske narodnosti v Sloveniji leta 1945“. *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci*, ur. Milko

- Mikola, 11–26. Ljubljana: Ministarstvo za pravosodje Republike Slovenije, 2007.
- Miletić, Antun. "The Volksdeuschers of Bosnia, Slavonia and Srem Regions in the Struggle against the People's Liberation Movement (1941–1944)". *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, 559–603. Belgrade: ISI, 1977.
- Milin, Miodrag, Cvetko Mihajlov, Andrej Milin. *Srbi u Baraganskoj golgoti. Novi prilozi*. Timișoara: Editura Mirton, 2016.
- Mirnić, Josip. *Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu*. Novi Sad: Institut za proučavanje istorije Vojvodine, 1974.
- Mišović, Miloš. "Continuity in the Albanization of Kosovo". *Kosovo. Past and Present*. 240–253. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Mišović, Miloš. *Ko je tražio republiku Kosovo 1945–1985*. Beograd: Narodna knjiga, 1987.
- National Minorities in Yugoslavia*. Belgrade: Jugoslavija, 1959.
- Nikolić, Kosta. *Mit o partizanskom jugoslovenstvu*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2015. (Cyrillic)
- Nikolić, Kosta. „Ratni ciljevi Komunističke partije Jugoslavije u Drugom svetskom ratu“. *Srbi i rat u Jugoslaviji 1941. godine. Zbornik radova*, 477–498. Beograd: INIS, 2014. (Cyrillic)
- Nikolić, Kosta. *Strah i nada u Srbiji 1941–1944. Svakodnevni život pod okupacijom*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2002.
- Nikolić, Kosta, Srđan Cvetković. *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912–1990)*. Beograd: ISI, 2014. (Cyrillic)
- Obradović, Milovan. „Revizija agrarne reforme na Kosovu“. *Kosovo* 3/1974, 367–412.
- Pavlović, Momčilo. „Albanci (Šiptari) u Srbiji i Jugoslaviji 1944–1991“. *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878–2000*, 133–174. Beograd: ISI, 2001. (Cyrillic)
- Pešić, Desanka. *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919–1935*. Beograd: Rad, 1983. (Cyrillic)
- Petranović, Branko. "AVNOJ and the Bujan Conference". *Kosovo. Past and Present*, 138–145. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Petranović, Branko. *Balkanska federacija 1943–1948*. Beograd: IKP Zaslou, 1991.

- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije, I. Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988, II. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko. *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*. Podgorica: CANU, 1998.
- Petranović, Branko. „Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekat Balkanske federacije“. *Srbi i Albanci u XX veku. Ciklus predavanja 7–10. maj 1990*, ur. Andrej Mitrović, 309–339. Beograd: SANU, 1991. (Cyrillic)
- Petranović, Branko. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*. Beograd: ISI, 1969.
- Petranović, Branko. *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964.
- Petranović Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Petrović, Perunika D. „Rumunska nacionalna manjina u Jugoslaviji od 1945. do 1963. godine“. Diplomski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Grupa za istoriju, 1992.
- Pirjavec, Jože. *Tito i drugovi*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.
- Plenča, Dušan. „Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti u NOR-u“. *Vojnoistorijski glasnik* 6/1960, 33–49.
- Pleterski, Janko. “The National Liberation Struggle in Kosovo and the Question of Anti-Fascism“. *Kosovo. Past and Present*, 113–123. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Popi, Gligor. *Românii din Banatul Sârbesc (1941–1996), II*. Pančevo: Libertatea, 1998.
- Popov, Čedomir, Jelena Popov. *Autonomija Vojvodine – srpsko pitanje*. Sremski Karlovci: Krovovi, 2000. (2. izd.) (Cyrillic)
- Portmann, Michael. “Die kommunistische Nationalitätenpolitik in Jugoslawien zwischen Anspruch und Wirklichkeit (1944–1953). Die multinationale Vojvodina auf dem Prüfstand“. *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953*, ed. Mariana Hausleitner, 223–242. München: IKGS Verlag, 2008.
- Portmann, Michael. *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008.

- Proházska, Jan. "Bulgaren". *Minderheiten im sozialistischen Jugoslawien. Brüderlichkeit und Einigkeit*, eds. Kateřina Králová, Jirí Kocian, Kamil Pikal, 183–197. Frankfurt a. M, Berlin, Bern, Bruxelles, Oxford, Wien, New York: Peter Lang, 2016.
- Pržić, Ilija. *Zaštita manjina*. Beograd: Privrednik, 1933.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Rajović, Radošin. *Autonomija Kosova. Istorijsko-pravna studija*. Beograd: Nolit, 1985.
- Redžić, Nail. *Telmanovci. Zapisi o njemačkoj partizanskoj četi „Ernst Telman“*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1984.
- Rehak, László. „Manjine u Jugoslaviji. Pravno politička studija“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 1965.
- Rehák, László. „Nacionalni i politički razvitak Mađara u Jugoslaviji“. *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu, II*, 555–571. Zagreb: Naše teme, 1970.
- Rehak, Laslo. „Štampa u Vojvodini“. *Vojvodina 1944–1954*. Novi Sad: Matica srpska, 1954. (Cyrillic)
- Repe, Božo. „Nemci“ na Slovenskem po drugi svetovni vojni“. *„Nemci na slovenskem 1941–1955*, ur. Dušan Nećak, 145–172. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998.
- Reuter, Jens. "Serbien und Kosovo – Das Ende eines Mythos". *Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf*, eds. Jens Reuter, Konrad Clewing, 139–155. München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2001.
- Ristanović, Rade. *Akcije komunističkih ilegalaca u Beogradu 1941–1942*. Beograd: ISI, 2013. (Cyrillic)
- Romano, Jaša. *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOP-a*. Beograd: Savez jevrejskih opština, 1980.
- Roux, Michel. *Les Albanais en Yougoslavie. Minorité national. Territoir et développement*. Paris: Éditions de la maison des sciences de l'homme, 1992.
- Sajti, Enkő A. *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*. Boulder, Col.: Atlantic Research and Publications Inc., 2003.
- Sajti, Enkő A. "Yugoslavia". *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, eds. Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szarka, 306–311. New York: Atlantic Research and Publications Inc., 2011.

- Saliu, Kurtreš. *Nastanak, razvoj, položaj i aspekti autonomije Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo u socijalističkoj Jugoslaviji*. Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SAP Kosova, 1985.
- Sattler, Wilhelm. *Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien*. Graz: Steierische Verlagsanstalt, 1943.
- Savez komunista Jugoslavije. *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Komunist, 1985. (Cyrillic)
- Savezni zavod za statistiku. *Statistički kalendar Jugoslavije 1981*. Beograd, 1981.
- Selinić, Slobodan. „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“. *Časopis za suvremenu povijest* 2/2010, 413–430.
- Selinić, Slobodan. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945–1955)*. Beograd: INIS, 2010.
- Shimizu, Akiku. *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Münster: LIT Verlag, 2003.
- Slavković, Božica. „Dezertiranje Albanaca iz Jugoslovenske armije nakon oslobođenja Kosova i Metohije (1944. i 1945)“. *Vojnoistorijski glasnik* 1/2011, 91–113. (Cyrillic)
- Sobolevski, Mihael. „Poljska nacionalna manjina u Jugoslaviji tijekom Drugog svjetskog rata“. *Dijalog povjesničara-istoričara*, 3, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, 371–388. Zagreb: Friedrich-Naumann Stiftung, 2001.
- Spevak, Juraj. „Pogled na masovnu kulturnu delatnost“. *Vojvodina 1944–1954*, 330–342. Novi Sad: Matica srpska, 1954. (Cyrillic)
- Stojković, Ljubiša, Miloš Martić. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*. Beograd: Rad, 1953.
- Ströle, Isabel. *Aus den Ruinen der alten erschaffen wir die neue Welt! Herrschaftspraxis und Loyalitäten in Kosovo (1944–1974)*. München: De Gruyter Oldenbourg, 2016.
- Strugar, Vlado. „Sistem bugarske okupacije u jugoslovenskim oblastima (1941–1944)“. *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova*, I, 251–293. Beograd: Nolit, 1980.
- Sundhausen, Holm. „Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941–1945“. *Südost-Forschungen* 30/1971, 176–196.

- Šćepanović, Milija. "The Exodus of Serbs and Montenegrins 1878–1988". *Kosovo. Past and Present*, 146–157. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Tadić, Veljo. "Education and Cultural Transformation of Kosovo". *Kosovo. Past and Present*, 197–208. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Tasić, Dmitar. „Albanski oružani otpor uspostavljanju vlasti nove Jugoslavije 1944–1945“. 1945. *Kraj ili novi početak? Tematski zbornik radova*, 91–106. Beograd: INIS, 2016. (Cyrillic)
- Tasić, Dmitar. *Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) 1944–1953*. Beograd: INIS, 2021. (Cyrillic)
- The Land Between. A History of Slovenia I*, ed. Oto Luthar. Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2013.
- Tibor, Pal. „Bačka i Baranja 1941–1948 (stradanje stanovništva u ratnom i poratnom razdoblju)“. *Na putu ka istini*, 89–103. Novi Sad: VANU, 2008.
- Timofejev, Aleksej J. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: INIS, 2011.
- Toht-Glemba, Klara. „Identitet vojvođanskih Mađara i kulturna politika od 1945–2001“. Doktorat, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2010.
- Ungváry, Krisztián. "Die Rückgliederung der Batschka und des Baranya-Dreiecks unter Ungarischer Herrschaft 1941–1944". *Massengewalt in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Motive, Abläufe und Auswirkungen*, eds. Meinolf Arens, Martina Bitunjac, 187–206. Berlin: Duckner und Humbolt, 2021.
- Unkovski-Korica, Vladimir. "WWII and the National Question: the Origins of the Autonomous Status of Vojvodina in Yugoslavia". *Europe-Asia Studies* 10/2016, 1712–1735.
- Vavić, Milorad. „Kvislinške i kolaboracionističke snage na Kosovu i Metohiji 1941–1945“. *Vojno-istorijski glasnik* 1/1985, 286–303.
- Végh, Andor. „Mađarsko stanovništvo u NDH – broičano stanje i proces nestajanja u periodu između 1941. i 1945.“. *Slav Varia* 1/2021, 225–243.
- Vickers, Miranda. *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*. New York: Columbia University Press, 1998.

- Vlajčić, Gordana. *Revolucija i nacije. Evolucija stavova vođstva KPJ i Kominterne 1919–1929. godine*. Zagreb: Centar za kulturnu delatnost SSO Zagreb, 1978.
- Vojvodina u *Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*, ur. Čedomir Popov. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1984.
- Völkl, Ekkehard. *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*. München: Ungarisches Institut, 1991.
- Vukadinović, Igor. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut, 2021. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Prosvetna politika Kraljevine Albanije na Kosovu i Metohiji tokom Drugog svetskog rata“. *Tokovi istorije* 1/2021, 109–133. (Cyrillic)
- Životić, Aleksandar. *Jugoslavija, Albanija i velike sile (1945–1961)*. Beograd: Arhipelag, INIS, 2011.

Summary

Zoran Janjetović

(IN)CONSEQUENT (INTER)NATIONALISM: THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA AND NATIONAL MINORITIES, 1941–1948

Abstract: The paper analyzes the policy of the Communist Party of Yugoslavia toward national minorities from the beginning of the revolution until Yugoslavia's breach with Stalin. During that period the CPY conquered power, grew in numbers and laid down the foundations of the new socio-political system. Concomitantly with recruitment of new members from among other nationalities, the effort was made to integrate national minorities too, whereas the resolution of the national ques-

tion was transformed from a tactical tool into one of the pillars of the state policy. The paper is based on relevant archival sources and literature.

Keywords: Communist Party of Yugoslavia, national minorities, Yugoslavia, national question

At first, the Communist Party of Yugoslavia (CPY) was not interested in national question. It deemed it had been solved by the Yugoslav unification in 1918. However, it soon cropped up and the Comintern and the CPY soon realized its political utility. Between mid-1920s and mid-1930s the CPY toed the Comintern line aimed at destruction of the bourgeois Yugoslavia. Within that framework, national minorities were vaguely offered self-determination, liberation or cultural autonomy. This was not sufficient to win a larger number of members of minorities for the Communist Party during the inter-war period.

During WWII the bulk of national minorities, especially of the larger ones, sided with the occupiers who dismembered Yugoslavia. The number of members of minorities in the People's Liberation Movement headed by the communists, increased only since 1943, and then mostly from among smaller Slavic minorities. Despite that, members of the minorities were promised all rights at the second session of the partisans' interim parliament, the AVNOJ.

However, on occasion of the liberation of the Vojvodina, the Volksdeutsche were subject to mass murders, manhandling, pillaging and rape, their property was con-

fiscated and soon the whole German population was put to concentration camps from where the authorities wanted to expel them to Germany. The Hungarian minority almost met with the same fate, but the policy toward them was soon changed into one of integration. After the Albanian rebellion had been quenched in Kosovo, the Ethnic-Albanians were granted all rights: they were included into the government, mass organizations, schools were set up for them and war criminals from among them were only sporadically persecuted. In order to appease the Albanians, the authorities prevented part of the inter-war Serbian settlers to return to their homes. Although the communist leaders wanted to invest the members of the newly acquired Italian minority with the same privileges, most of its members emigrated by mid-1950s.

By 1948 a system of national equality had been established that was in the case of the Albanians, Hungarians and other minorities strengthened by territorial autonomies of the Vojvodina and Kosovo. All this enabled development of minority schools, cultural associations, press and political participation. The conflict over the Cominform Resolution that was supported by most mother-countries of minorities did not have lasting negative effects on members of these minorities: despite the temporary increase in oppression aimed at citizens, the Yugoslav communists did not want to lead a policy of reciprocity toward national minorities.